

Op pad met Vitruvius

reisverslag

31 mei t/m 2 juni 2023
Langs 9 locaties in Overijssel en Flevoland
#Ruimtelijkekwaliteit

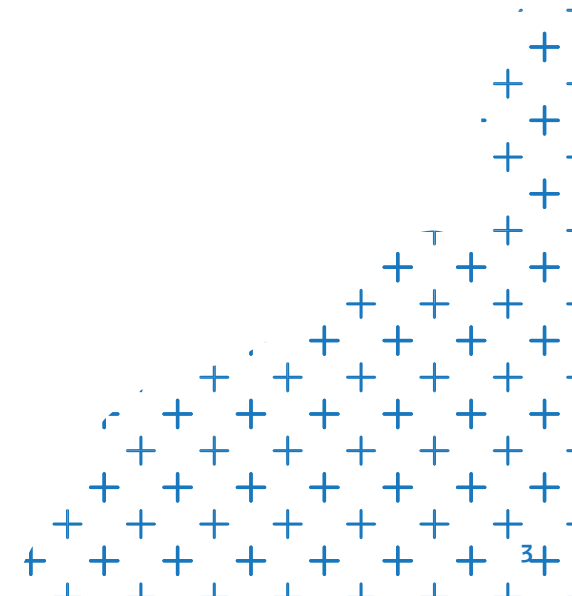
MOOI NL



Inhoudsopgave



- 5 Voorwoord
- 6 Deel 1: waarom, wat, hoe en met wie
- 22 Cartopologie Sallandse Heuvelrug
- 30 Deel 2: oogst
- 42 Zwolle in kaart gebracht door Nadia Pepels
- 48 Deel 3: locaties
- 70 Vrije denkers, verbeelders & jongeren
- 72 Column Lucas de Man
- 76 Reflectie Wouter Veldhuis
- 78 Reflectie Jannemarie de Jong
- 80 Reflectie Timothy Stacey
- 88 Verslag Jongeren
- 90 Interviews met Reisleiders & Kwaliteitsluisteraars





Voorwoord

Begin zomer '23 ging programmateam MooiNL (ministerie van BZK) op pad met een groep RO-professionals, van rentmeester tot wetenschapper, langs negen locaties in Overijssel en Flevoland. Onderweg sprak de groep met bewoners, initiatiefnemers en beleidsmakers over hun leefomgeving. Doel: op zoek gaan naar ruimtelijke kwaliteit, en de manieren verkennen waarop mensen deze in de praktijk kunnen brengen, tegen de achtergrond van de grote transitieopgaven. In dit reisverslag leest u over het belang van ruimtelijke kwaliteit en hoe deze invulling kan krijgen op elk schaalniveau in heel Nederland.

De definitie van ruimtelijke kwaliteit varieert al naar gelang je verschillende partijen of belanghebbenden ernaar vraagt. Is het bijvoorbeeld een einddoel, een ambitie of modus operandi? Met onder meer die vraag ging de groep op pad. Elk van de locaties markeerde één of meerdere thema's van de drie leidende perspectieven van de nieuwe Nota Ruimte: Duurzame Landbouw en Natuur, Leefbare Steden en Regio's en Ordenende netwerken voor Energie en Circulaire Economie. De resultaten van de reis leveren input op voor de ontwerpende onderzoeken naar handelingsperspectieven op gebiedsniveau die eind 2023 beschikbaar komen, van Hoogstedelijke knooppunten tot Iconisch landelijk gebied en van Clusters van grootschalige bedrijventerreinen tot Energienetwerken.

Ik wens je veel nieuwe ruimtelijke inzichten en inspiratie tijdens het lezen!

Gido ten Dolle, manager MooiNL

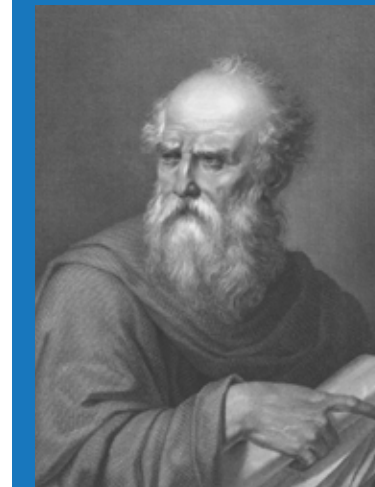
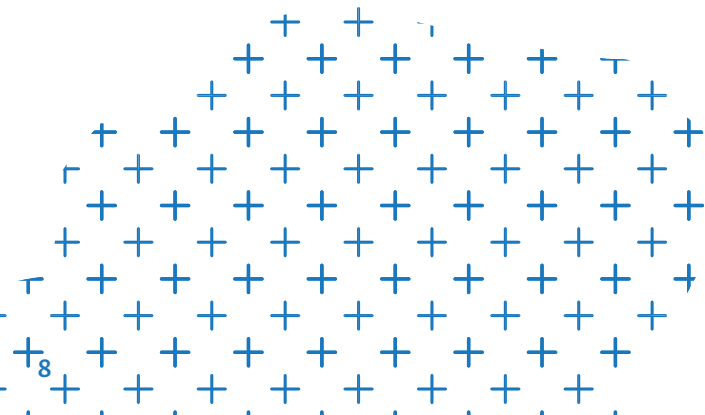
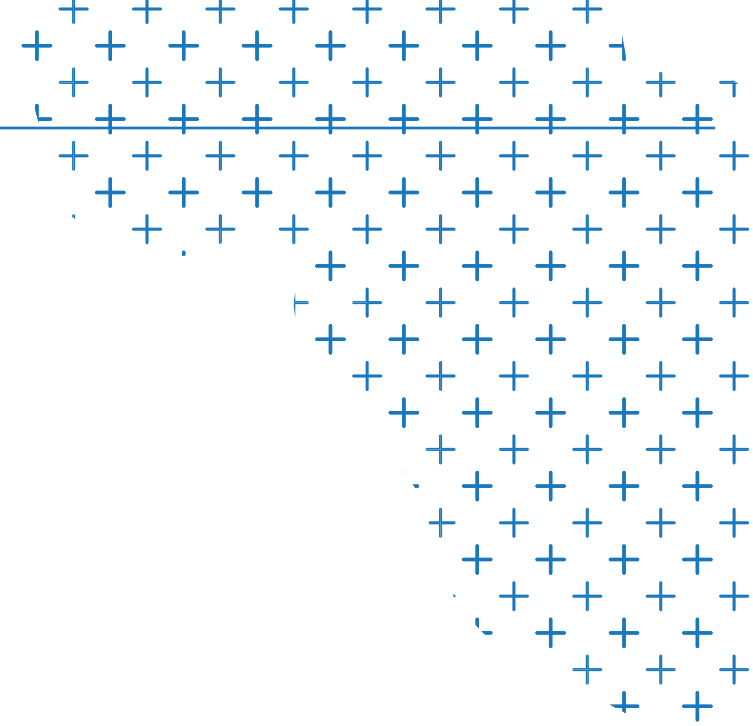
Deel 1

Waarom, wat & met wie



De Op pad met Vitruvius-wandeling bood vele nuttige inzichten vanuit de praktijk voor het RO-beleid, maakte inspirerende vergezichten zichtbaar én leidde tot diepgravende dialogen over de definities, waardes, principes en toepassingen van ruimtelijke kwaliteit. Volgens de Romeinse architect, ingenieur en auteur Vitruvius (1de eeuw voor Chr.) draait ruimtelijke kwaliteit om een balans tussen functionaliteit (utilitas); duurzaamheid (firmitas) en schoonheid (venustas). De nationale ruimtelijke ordening benut deze driedeling al een paar decennia en Mooi NL brengt ze nu opnieuw praktisch verder. Ruimtelijke kwaliteit wordt gezien als een samenhangend geheel waarbij belevingswaarde, gebruikswaarde en toekomstwaarde in synergie en in samenhang elkaar versterken.

Hanna Lára Pálsdóttir, co-organisator namens MooiNL: “Met Op pad met Vitruvius hebben we mensen bij elkaar gebracht die van betekenis kunnen zijn voor de ruimtelijke inrichting van het Nederland van morgen. Dit is een groep mensen die integraal naar de opgaven kijkt. Wij nodigen vervolgens iedereen uit om de Vitruvius-bril op te zetten. Daarmee is het mogelijk om de (sectorale) opgaven integraal te bekijken en in samenhang te realiseren. Een plek is waar alle opgaven samenkomen. Wat vraagt die plek? Wat is er en wat kan, mag, moet blijven of is gewenst op die plek? En wie bepaalt dat? Met die premisse nodigden we partners en initiatiefnemers in het ruimtelijke domein uit om een stuk ‘met Vitruvius’ mee te wandelen”.



Vitruvius en Ruimtelijke Kwaliteit

Vitruvius was een Romeinse architect, ingenieur en auteur die in de eerste eeuw voor Christus via zijn standaardwerk “De architectura” Ruimtelijke Kwaliteit muntte. Een goed gebouw moet volgens Vitruvius voldoen aan drie eisen: utilitas (bruikbaarheid), firmitas (duurzaamheid) en venustas (schoonheid). Eeuwen later, begin jaren tachtig, worden deze begrippen door de Rijksplanologische Dienst vertaald naar een toetsingskader. Via onder meer de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening is Ruimtelijke Kwaliteit anno nu rode draad in het Programma MooiNL en krijgt het een wezenlijke plek in de nieuwe Nota Ruimte.



Leidende coalitie aan de slag

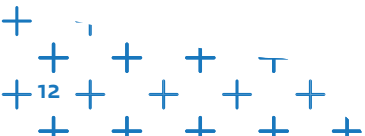
Bij de start van Op pad met Vitruvius kregen deelnemers een reisgids met daarin per locatie een in te vullen beoordelingscanvas, voortbouwend op de eeuwenoude principes van Vitruvius. Het canvas bestond uit een meet- en afwegingskader waarin de drie Vitruviaanse waarden worden afgezet tegen economische, ecologische en maatschappelijke belangen (brede welvaart). Ook zijn ze gerelateerd aan de afwegingsprincipes uit de Nationale Omgevingsvisie (NOVI): gerichtheid op combinaties van functies, aandacht voor de kenmerken en identiteit van een gebied en het voorkomen van afwenteling. De gelaagde opzet van het canvas daagde de deelnemers zo uit om ruimtelijke kwaliteit breed te doordenken.

Renson van Tilborg, co-organisator namens MooiNL: “Het canvas is een middel, een praktische aanpak. Het doel was om in de praktijk te kijken hoe het wel of niet lukt om ruimtelijke kwaliteit te realiseren. Welke afwegingsprincipes spelen er, is er ontwerpend onderzoek ingezet, is er formeel of informeel instrumentarium toegepast? Al oefenend op de negen uiteenlopende locaties wilden we tot een gedeeld begrip van ruimtelijke kwaliteit komen en tot nieuwe inzichten in het beoordelen en borgen ervan. We zien het als het begin van een lange reis, de transitie is immers nog maar net begonnen en Nederland is nooit af.”

Actieve verbinders

De vraag naar de waarde van proceskeuzes kan vaak pas worden beantwoord wanneer de deelnemers echt doorvragen. Gebeurt dit niet dan bestaat de kans dat de opbrengst van locatiebezoeken als deze, slechts bij vluchtige waarnemingen blijft. Daarom waren speciaal aangewezen reisleiders en kwaliteitsluisteraars aan het gezelschap toegevoegd. Zij nodigden zowel de deelnemers als vertegenwoordigers op de locaties voortdurend uit tot een kritische dialoog. Deze aanpak bracht scherpe leerpunten en uitgesprokener opinies op tafel. Een meester in dat doorvragen bleek stedenbouwkundige Sandra van Assen te zijn. Zo bleek, onder meer, in een gesprek met Ilse Sijtsema, parkmanager van industrieterrein Hessenpoort in Zwolle. Het gesprek vond plaats in een zonnepark dat op initiatief van plaatselijke ondernemers is aangelegd. Het grenst aan een zone met hoogspanningsmasten die ligt in gebied waar niet gebouwd mag worden. De ondernemers waren geprikkeld door de vaststelling dat ze met de huidige energievoorzieningen op termijn nooit de doelstelling van 'uitstoot nul' zouden kunnen bereiken. Wilden ze hun onderneming duurzaam kunnen voortzetten, dan moeten ze anders omgaan met energie. Het zonnepark is het resultaat van die conclusie.

Van Assen vroeg bij het horen van dit verhaal nog even door. "Wat was belangrijk om het idee een stap verder richting realisatie te brengen?". Sijtsema: "Dat is heel eenvoudig. Ik neem de telefoon op, zet mensen bij elkaar aan tafel en weet bij overheden, zoals gemeente en provincie, de juiste personen te activeren". Als actieve verbinder in de rol van parkmanager blijkt zij dus van grote waarde bij het initiëren en op gang houden van een project als dit. "Met al haar kennis uit het veld zou ze zelfs nog een stapje verder kunnen gaan", vond Van Assen. "Ze zou een gemeente kunnen adviseren om de Nota die ten grondslag ligt aan de welstandstoetsing aan te scherpen bijvoorbeeld vanuit het oogpunt van vergroening en biodiversiteit."



In het kader van Op pad met Vitruvius sloot ook Minister Hugo de Jonge, verantwoordelijk voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening aan bij het programma in Zwolle. Dat bezoek begon met het leegspuiten van een enorme tank vol water. Zo werd geïllustreerd hoe het vernieuwde stationsplein als een spons fungeert bij hoosbuien, een fenomeen waar we door de klimaatverandering steeds vaker mee te maken krijgen. Gedurende de route naar de binnenstad sprak de minister met wethouder Dorrit de Jong en gedeputeerde Bert Boerman over andere urgente opgaven in stad en provincie, zoals de complexe waterhuishouding. Er waren ook dilemma's. Zoals bij de woonblokken en inrichting van Het Kraanbolwerk, een woonwijk aan de noordkant van het historische centrum. De kwaliteit van het ontwerp is hier evident, opvallend is de fraaie afwerking in de openbare ruimte, maar de vraag

is natuurlijk wel hoe betaalbaar is het wonen in deze wijk? De Jonge vroeg zich hardop af de vraag of we ook in staat zijn wijken voor mensen met kleinere beurzen kwalitatief hoogwaardig in te richten.

Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving Wouter Veldhuis benoemde in dit verband de waarde van een sterk bestuur als belangrijke voorwaarde voor het borgen van ruimtelijke kwaliteit bij woningbouwontwikkelingen. Veldhuis: "In Zwolle bouwt het ene college voort op wat voorgangers hebben gedaan. Dat zie je niet vaak, maar het is wel belangrijk bij de grote opgaven, want die voer je niet binnen een jaar uit. Die hebben baat bij langetermijndenken wil je ze kwalitatief ten uitvoer brengen. Ook voor het regelen van de kwaliteit van woningen voor mensen met een smalle beurs."

Ook klonk in Zwolle een vlamdend betoog van Inge Groen, projectleider Spoorzone, over het grote belang van een nieuwe bouwcultuur. Volgens haar zijn biobased en natuurinclusief bouwen een essentieel onderdeel van deze cultuur. Samen met het College van Rijksadviseurs schreef de gemeente Zwolle vanuit deze beginselen een prijsvraag uit voor een multifunctioneel gebouw op de Veemarkt. Veldhuis: "Bestuurders op lokaal niveau zijn vaak wat te bescheiden. Ze nemen vaak te weinig de verantwoordelijkheid voor het toevoegen van kwaliteit. Dit belangrijke aspect voor algemene ruimtelijke kwaliteit wordt zo iets te makkelijk terzijde geschoven. Dit tot ergernis van de vakgemeenschap".

Ecoloog Louise Vet beaamde dat: "Je hebt leiderschap nodig, zeker bij een lang proces." Maar dat blijkt vaak best lastig om te organiseren. Zeker bij een burgerinitiatief waar het pionieren vaak gepaard gaat met veel en langdurig geploeter bij juridische en ambtelijke loketten. De kans dat 'leiders' gefrustreerd raken of voortijdig afhaken is dan levensgroot. Over de noodzakelijke lange adem beschikt dus zeker niet iedereen.

Jannemarie de Jonge, Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving: "In Brabant bedacht men voor projecten die spaak dreigen te lopen op juridisch taaie processen een mooie oplossing: de meerwaarde-commissie'. Voor projecten die wel goed lijken, maar niet in huidige systemen passen, was een commissie ingesteld die als eerste opdracht had te kijken hoe die vernieuwende initiatieven toch verder geholpen konden worden. Een idee dat makkelijk te kopiëren is."



Formeel versus informeel

Na een dag wandelen kwam Sandra van Assen tot de conclusie dat het vaak informele momenten zijn die leiden tot kwaliteit, zoals koffiedrinken of een dappere zet van ambtenaren. Volgens haar zit in de formele processen vaak veel te weinig energie en flexibiliteit. David van Zelm van Eldik van het kernteam MooiNL nuanceerde dat beeld: “Deze verzuchting komen we inderdaad vaak tegen in gesprekken met stakeholders, maar dezelfde partners geven tegelijkertijd ook aan dat ze behoefte hebben aan richtinggevende kaders vanuit de overheid. Kortom: een signaal dat ook het formele traject nodig is om verder te komen.”

Hier drong zich dus een dilemma op in de zoektocht naar oplossingen voor een succesvolle aanpak en aansturing van processen voor ruimtelijke kwaliteit. Hebben we baat bij meer formele regels of juist aan minder? Schuilt het geheim in een betere toepassing van informele instrumenten? Die vragen spookten door de hoofden van de deelnemers. Wouter Veldhuis: “Ik denk dat er behoefte is aan het

herdefiniëren van regels dan aan het vergroten van het aantal regels. Laten we waken voor het maken van plannen en beleid die te zeer in beton gegoten zijn.”

De gewenste wendbaarheid lijkt echter lastig realiseerbaar wanneer we vasthouden aan bestaande systematiek en richtlijnen. Het industriegebied Hessenpoort was hier onbedoeld een cynische illustratie van. Daar wordt immers ontwikkeld op basis van een ruim tien jaar oud bestemmingsplan. Rijst de vraag of een dergelijk, langdurend kader houdbaar is nu veel en ingrijpende transitieën zullen plaatsvinden. De praktijk leert dat voldoende uitvoeringskracht vereist is om ruimte en flexibiliteit te bieden aan de veranderingen en ingrepen waar we voor staan. Binnen het principe ‘water en bodem sturend’ zijn hier al talrijke voorbeelden van aan te wijzen. Vrije denker Lucas de Man merkte tijdens de wandeling op dat Vitruvius ook pleitte voor voldoende flexibiliteit in projecten, omdat de lokale omstandigheden in de tijd zo maar eens konden wijzigen.

De vezelhenne zit al in de grond

In Overijssel wordt momenteel een start gemaakt met het duurzaam en kwalitatief bouwen aan de toekomst. In Olst tekenden veel verschillende partijen – waaronder boeren, bouwers, gemeente, provincie en educatieve instellingen – een intentieverklaring om op korte én lange termijn zowel een gezonde landbouw- als bouwsector te realiseren. “De vezelhenne zit al in de grond”, vertelde een betrokken en enthousiaste boer. De ambitie is om op 1000 hectare landbouwgrond gewas te planten waarmee 3000 woningen kunnen worden gebouwd. De CO₂ die daarmee vrijkomt zal op de markt worden gebracht en de opbrengst gaat terug naar de boeren. Dat biedt boeren een economische stimulans om over te stappen op andere teelten. Of het uiteindelijk zal leiden tot een leefomgeving van hoge kwaliteit is natuurlijk nog even de vraag.

Het perspectief biobased verbouwen sprak de minister erg aan: “Dit soort innovaties zijn belangrijk om de boeren ook een perspectief te bieden. De bouw kan zo een bijdrage leveren aan terugdringen van CO₂.” Waarna hij opriep om snel met dit soort innovatieve bouwwijzen door te pakken.





Kopiëren en herdefiniëren

De waarnemingen en analyses gedurende de wandeling leidden onder meer tot de vraag hoe goede voorbeelden snel(ler) navolging kunnen krijgen. Sommige deelnemers wezen daarbij op de noodzaak van het opschalen van goede initiatieven en ideeën. Pallas Agterberg, hoofd strategie bij Alliander, nuanceerde dit: “Het is een denkfout om steeds te streven naar schaalvergroting bij projecten. Groter is niet altijd zaligmakend”. Agterberg typeerde de term ‘opschalen’ als modieus. Het is daarentegen veel nuttiger om goede oplossingen uit andere landen en streken te kopiëren en hier toe te passen. De inzet moet daarbij zijn om dat kopiëren en inzetten steeds gemakkelijker te laten worden. Agterberg: “Goede regels kunnen daarbij helpen. Misschien is deze tactiek zelfs wel cruciaal willen we onze duurzaamheidsdoelstellingen überhaupt gaan halen.”

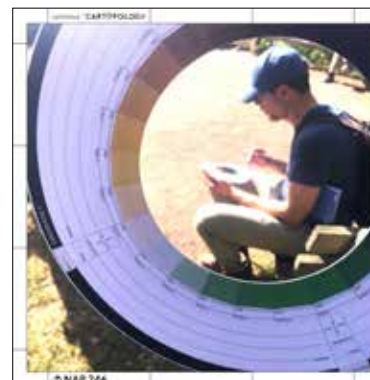
“Het is een denkfout om steeds te streven naar schaalvergroting bij projecten. Groter is niet altijd zaligmakend.”

Met Nanometer 495-620 de Sallandse Heuvelrug in kaart brengen

MooiNL vroeg Marlies Vermeulen van het Institute of Cartopology – cartografie ontmoet antropologie – om als vrije denker dag 1 in kaart te brengen.

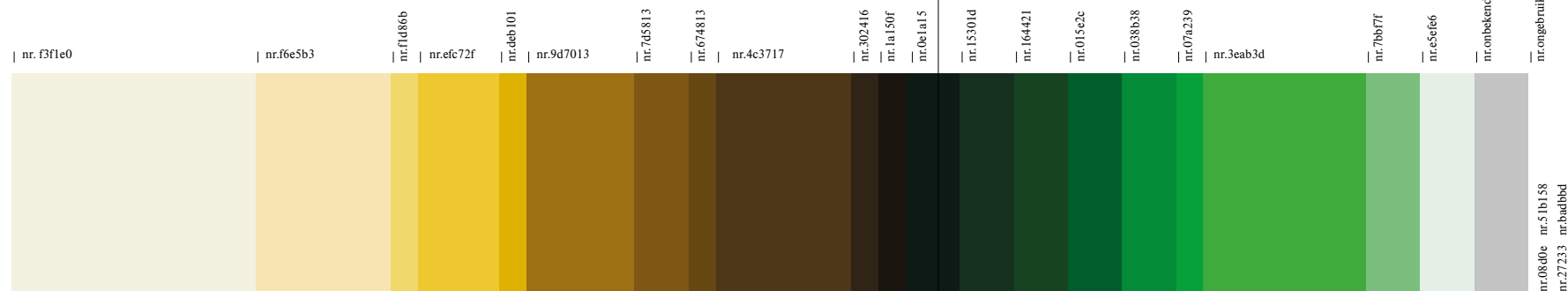


“Aan de hand van Nanometer 495-620 hebben we de deelnemers bovenop de Sallandse Heuvelrug gevraagd om heel precies om zich heen te kijken door te focussen op kleuren. Gedachtes en inzichten werden op de Nanometer ingevuld en samengebracht op deze kaart. Onze aanpak is methodisch. In plaats van te meten om harde data te verzamelen, wat we vaak als basis nemen om beslissingen te nemen of beleid te maken, proberen we in te steken op een meer lokale en intiemere manier van meten. Hoe kan ik als beleidsmaker dichterbij komen bij waar ik beleid voor maak. De Nanometer dwingt je om heel precies te kijken en daarmee ‘dichterbij’ de plek te komen - in dit geval een heide- en heuvelandschap. De ‘data’ die daaruit komt is dus eigenlijk slechts een middel om samen in gesprek te gaan en de verschillen in kijken door al onze verschillende achtergronden expliciet te maken. En vooral: de meerwaarde van al die perspectieven te benadrukken.”



metingen ~ 60		programma Op Pad met Vitruvius	→	context Programma Mooi Nederland
datum 1 juni 2023		in opdracht van Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties		

GEDETECTEERD ZICHTBAAR SPECTRUM in Nano-meter: 495-620



"De berkenstammen zijn hier roomwit, anders als in Amsterdamse woonwijken. Ze neigen naar de open heide, alsof ze daarnaar verlangen."

Stoffig pad, basis van gebruik en toegang, altijd ondergewaardeerd.

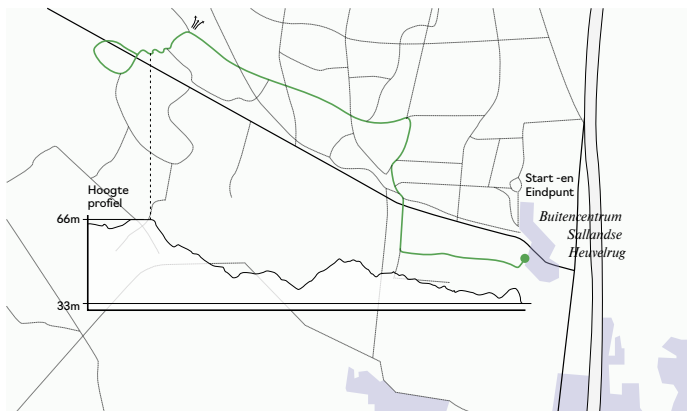
Zonlicht langs jong eikenblad, vol beloften.

Sterke groep zomereiken. Kon niet omhoog groeien, dan maar vertakken. Nu prachtig!

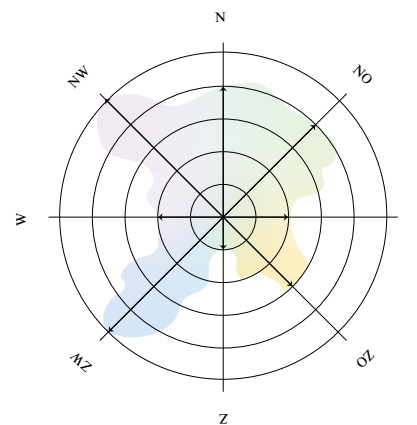
"Dennenbast. Naald wordt hier vervangen door loof. De kleur van het bos verandert. Een werklanschap."

Een groene zee, zo'n bosbessen-veld. Herinnering aan vroeger: zelf bessen plukken voor je toetje.

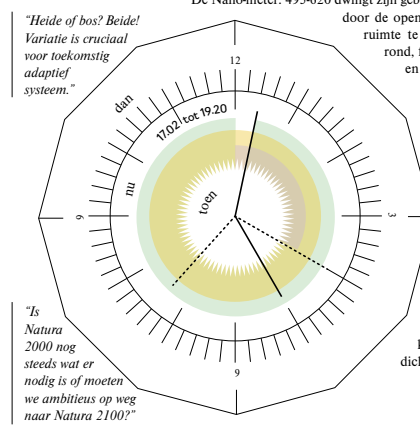
PLAATS



ORIËNTATIE van de observaties



TIJDSPAD Er werd gemeten en geobserveerd tussen 17:02 en 19:20 CET.



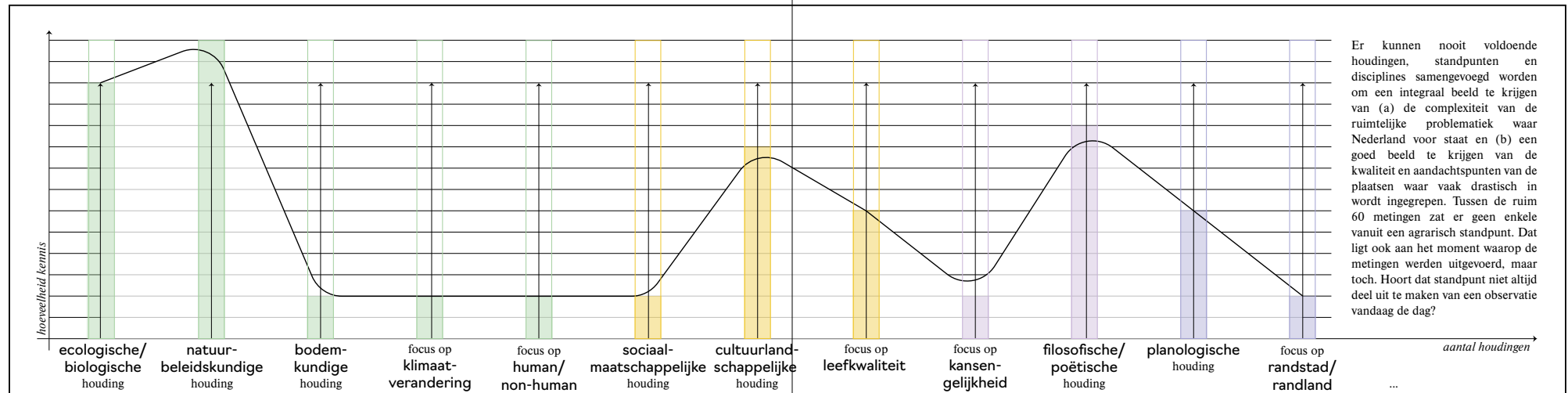
"Heide of bos? Beide! Variatie is cruciaal voor toekomstig adaptief systeem."

"Is Natura 2000 nog steeds wat er nodig is of moeten we ambitieus op weg naar Natura 2100?"

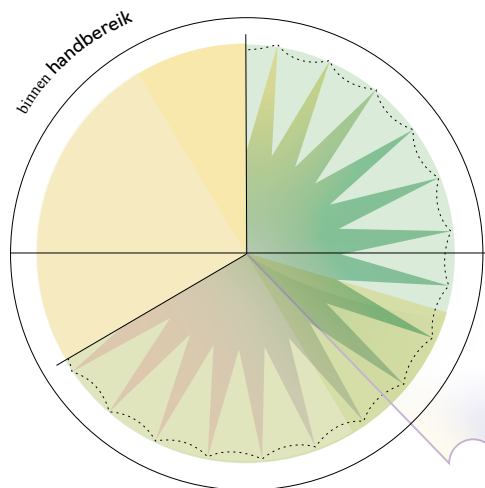
De Nano-meter: 495-620 dwingt zijn gebruikers om wat gezien wordt door de opening in de werkelijke tijd en ruimte te plaatsen. Men stopt, kijkt rond, focust en denkt na over hier en nu. Een contrast met andere gesprekken op de dag waar vaak werd gemopperd over het verleden en de mogelijke consequenties ervan in de toekomst.

De Nano-meter: 495-620 verplicht om te stoppen en vanuit het pad waar je staat na te denken over wat je ziet. Niet vooraf of achteraf maar hier en nu. Hierdoor komt de dagelijkse realiteit dichterbij beleid.

STANDPUNT De metingen en observaties verenigen interdisciplinaire houdingen ten aanzien van de actuele vraagstukken waarvoor we staan.



AFSTAND Beleid wordt vaak ontwikkeld op afstand van de plaats waar het impact heeft. Daarbij zijn regels en wetgeving algemeen en generaliserend. Tijdens het meten en observeren met de Nano-meter: 495-620 werd de impact van beleid lokaal zichtbaar en bespreekbaar.



"Verdroogd gras onder bomen, Gevoelstemperatuur lager door de beschutting."

"Ik zie een gele bus op het parkeerterrein. Zo bereikbaar is dit gebied, ook voor mensen die geen auto hebben."

"De kleur van de groep waarmee we op pad zijn: roomwit."

binnen wandelafstand



"Kerktoeren prikt door de horizon. ooit gebruikt om het land te meten, je kan het je goed voorstellen."

"Vergezicht, openheid, uitzicht, een nieuwe toekomst gloort."

buiten bereik

"Overweldigend. Wie zijn wij eigenlijk om alles zo maakbaar te maken en in te kaderen?"

Gedurende de dag ging het vaak over andere plekken en beleid dat 'ver weg' in Den Haag wordt gemaakt voor weer hele andere plekken dan de plaats waar we nu zijn. Met de Nano-meter: 495 -620 werd de focus gelegd op de directe, aanwezige omgeving en van daaruit nagedacht over beleid, toekomst en uitzoemend over de betekenis ervan voor Nederland.

De Nano-meter: 495-620 bracht lokale en persoonlijke inzichten samen met abstracte ideeën voor Nederland. Door te focussen op zaken binnen handbereik, op wandelafstand en buiten bereik worden niet alleen disciplines bij elkaar gebracht maar ook schalen en afstanden.

Toen Horace Bénédict de Saussure in 1789 de top van de Mont Blanc bereikte op een hoogte van 4807 meter had hij onder andere een hamer, een beitel en een cyanometer mee. Met de Cyanometer kon hij de blauwheid van de lucht meten. Die wordt namelijk blauwer met het toenemen van de hoogtemeters. Met hamer en beitel brak hij het hoogste puntje van westelijk Europa af, nam het mee en verkocht het aan het Teylers Museum in Nederland. Het hoogste instituut van Europees Nederland ligt dan weer halverwege de Vaalserberg. Het Instituut voor Cartopologie onderzoekt hoe kaarten een (betere) rol kunnen spelen bij grote maatschappelijke opgaven. Dat doen we door kaarten als 'cartologisch' te beschouwen. Cartopologie verbindt meetbare en absolute geografische plaatsen (cartografie) met de dagelijkse realiteit (antropologie) aldaar. Dat kan ook met de Nano-meter: 495-620. Tussen de golflengten 495nm en 620nm zijn de kleuren groen tot en met oranje zichtbaar voor het menselijk oog.

De Nano-meter: 495-620 is ontwikkeld voor de wandeling 'Op pad met Vitruvius' in het kader van Mooi Nederland, op 31 mei 2023 in opdracht van Programma MooiNL, DG Ruimtelijke Ordening, Ministerie van Binnenlandse Zaken.

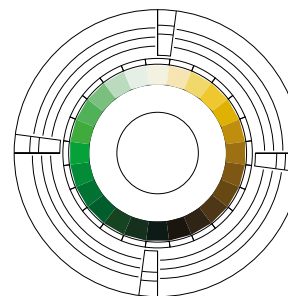
© 2023 Institute of Cartopology
www.cartopology.institute

De Nano-meter: 495-620 werd op vier verschillende tijdstippen gedurende de dag ingezet.

De gebruiker richtte de opening naar een punt wat de aandacht naartoe getrokken werd. Dat kon heel dichtbij zijn of juist een punt aan de horizon. Door de Nano-meter: 495-620 rond te draaien selecteerde de gebruiker de kleur die het best overeen kwam met de kleur van het gekozen punt, uitzicht of object.

Boven de kleur werd het tijdstip van de observatie genoteerd. De code van de gekozen kleur werd ingevuld bij één van de vier observaties. De vakken werden verder zoveel mogelijk ingevuld. Met datum, oriëntatie, weer, gevoelstemperatuur, maar ook met een beschrijving waarom de gebruiker deze kleur en focus heeft gekozen in deze omgeving en waarom dat voor de gebruiker als persoon en als expert relevant en/of waardevol is.

Nadien werd de Nano-meter: 495-620 teruggegeven. Deze kaart bevat de resultaten van de ruim 60 observaties.



Deel 2

Oogst en agenda voor de perspectieven en handreikingen



Beoordelingscanvas in de praktijk



Op de negen uiteenlopende locaties werd geluisterd, geleerd en besproken wat initiatiefnemers drijft als zij hun eigen leefomgeving vormgeven of willen verbeteren, en waar ze tegenaan lopen. De oogstrijke reis ging van de Sallandse Heuvelrug via Olst/Wijhe en Zwolle naar Flevoland en eindigde op de nieuwe Marker Wadden. Nederland is in beweging, maar worstelt ook met de praktijk van alledag. Hoe geven we ruimtelijke kwaliteit vorm in een land dat vol zit met regels en waarbij transities veel onzekerheden met zich meebrengen? In dit verslag zijn de belangrijkste bevindingen van deze reis opgenomen.

Het betrof geen vrijblijvende trip; de deelnemers kregen de opdracht de bezochte locaties voortdurend kritisch te beoordelen op gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde. Een zogenoemd 'Beoordelingscanvas Ruimtelijke kwaliteit' was als bijlage aan de reisgids toegevoegd (zie deel 1 Reisverslag). De inzichten zijn verzameld en worden door MooiNL meegenomen als bouwstenen voor een nieuwe Nota Ruimte. Ze vormen bouwstenen die oproepen tot principes, beslissingen en condities die vanuit de ruimtelijke ordening nodig zijn om de grote transitieopgaven (o.m. klimaat, landbouw en energie) met kwaliteit vorm te geven. Vooruitlopend hierop zetten we als schot voor de boeg de belangrijkste lessen op een rij.

Beoordelingscanvas in de praktijk.

Het betrof geen vrijblijvende trip; de deelnemers kregen de opdracht de bezochte locaties voortdurend kritisch te beoordelen op gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde. Een zogenoemd 'Beoordelingscanvas Ruimtelijke kwaliteit' was als bijlage aan de reisgids toegevoegd (zie deel 1 Reisverslag). De inzichten zijn verzameld en worden door MooiNL meegenomen als bouwstenen voor een nieuwe Nota Ruimte. Ze vormen bouwstenen die oproepen tot principes, beslissingen en condities die vanuit de ruimtelijke ordening nodig zijn om de grote transitieopgaven (o.m. klimaat, landbouw en energie) met kwaliteit vorm te geven. Vooruitlopend hierop zetten we als schot voor de boeg de belangrijkste lessen hieronder op een rij.

1. Denk toekomstgericht, maar houd plannen wendbaar

We leven in tijden van verandering. Het is moeilijk om meer dan tien jaar vooruit te kijken. Tegelijkertijd weten we zeker dat een langetermijnvisie in het ruimtelijke domein nodig is. Zo worden bijvoorbeeld huizen voor een periode van meer dan dertig jaar gebouwd. Nadenken over de toekomst is dus noodzakelijk, hoe onzeker die ook is. Veel veranderingen kondigen zich ook aan, of zijn al ingezet. Denk aan klimaatverandering, gewijzigd materiaalengebruik en technologische veranderingen. Zaak is dus om wendbaar in ruimtelijke planvorming te zijn door voldoende flexibiliteit in te bouwen. Geen grote blauwdrukken,

maar uitgewerkte transitiepaden. Zo kun je met scenario's 'mee-ademen' bij ruimtelijke keuzes.

Op de Sallandse Heuvelrug werd duidelijk dat veel partners die verantwoordelijk zijn voor het beheer van dit Natura2000-gebied behoefte hebben aan vergezichten. Het helpt als je met elkaar gezamenlijke ambities deelt en van daaruit bespreekt wat de opgaven zijn, wie daaraan kan werken en welke condities (voor beleid) nodig zijn om succesvol te zijn. Deze manier van denken en samenwerken brengt eigenaarschap en verantwoordelijkheid in het gebied met zich mee. De ervaring in Salland maakt tegelijk wel duidelijk dat overheden hier nog stappen in kunnen zetten. Waar het gaat om de natuur ligt de focus nog vaak op het verleden en het nu. Hoe kunnen we ook in deze sector toekomstgericht handelen? Hoe kunnen we in beeld brengen wat bijvoorbeeld klimaatverandering betekent voor de bescherming van onze natuur, flora en fauna en biodiversiteit? Hoe ziet Natura 2100 eruit en welk transitiepad hoort daarbij?

2. Laat beleid bewegen

Beleid helpt om nieuwe initiatieven te begeleiden en realiseren, maar kan ook in de weg staan. Zeker als de context waarin het is verankerd eveneens sterk verandert. Ingrijpende ontwikkelingen, zoals klimaatverandering of de grondstoffentransitie, leiden tot nieuwe afwegingen over de inrichting van onze ruimte. Beleid kan hierbij soms belemmerend werken. Veel materialen worden bij hergebruik

niet als grondstof gezien, maar als afval. Die soort situaties zijn nu vaak een "sta-in-de-weg" voor de circulaire economie. In de bebouwde omgeving gelden ook vaak regels die transities vertragen of belemmeren. Dat deze praktijk best lastig is, zag het gezelschap in de circulaire woonwijk in Olst. Hier wordt een aansluiting op elektriciteitsnetwerk verplicht gesteld, ook al is die niet nodig omdat de wijk geheel zelfvoorzienend wil zijn. Is het mogelijk in deze situaties beleid te laten meebewegen, en opnieuw de afweging te maken tussen toekomstwaarde en functionaliteit?

3. Erken en acteer in een nieuwe realiteit

Transities vinden momenteel veel, ingrijpend en op verschillende niveaus plaats. De markt laat zien op veel terreinen snel met nieuwe oplossingen te kunnen reageren. Belangrijk is dat de ook de overheid, alsmede private investeerders, op deze wijzigende omstandigheden gaan inspelen. Proactief handelen is dus geboden. Zo zien we overal in Nederland goede initiatieven ontstaan voor de toepassing van biobased materialen in de bouw. Het reisgezelschap was in Wijhe getuige van de formele ondertekening van de Green Deal-coalitie 'Biobased bouwen in Salland'. De ervaring van deze ketenpartners is dat biobased bouwen een andere manier van ontwerpen en bouwen uitlokt. Er is sprake van kortere ketens en nieuwe afspraken over levering en afname ('van land tot pand') en continue aandacht voor de

prijsvorming en risico's. Dit vraagt om wijzigingen in de bouwketen. Maar we zien dat producenten en bouwers elkaar in allianties steeds beter vinden, en ook de banken spelen hierop in. De Rabobank in regio Salland heeft bijvoorbeeld al stappen gezet en neemt biobased bouwen mee in de hypotheekvorming. Kortom: één transitie leidt tot een cascade van meerdere aanpassingen elders.

4. Ontkoker budgetten en geef ze gebiedsgericht vorm

We zien dat bestaande regels niet altijd meer passen bij innovatieve veranderingen of functioneren bij nieuwe samenwerkingsvormen. Dat geldt zeker vaak voor financiering, op alle schaalniveaus. In de praktijk blijkt het moeilijk om financiering vanuit het ene schaalniveau te koppelen aan het andere. Budgetten krijgen vaak slechts een enkele doelstelling mee. Een biodiverse tuin kan bijvoorbeeld niet worden gefinancierd uit het potje gezondheid, terwijl het wel een gezonde leefomgeving oplevert. In het licht van de grote opgave voor duurzame verstedelijking levert deze verkokerde manier van financiering risico's op: groenprojecten in stad kunnen niet gefinancierd worden vanuit de lopende budgetten voor woningbouw. En andersom: met middelen vanuit de versterking van het landelijk gebied, kunnen groene projecten in de stad niet worden bekostigd. Er is een doorbraak nodig om deze werelden dichter bij elkaar te brengen. Het bezochte stationsgebied in Zwolle laat zien welke enorme

potentie er in de buitenruimte bestaat om water op te vangen en te bergen. En het toont aan hoe budgetten van mobiliteit, stedelijke ontwikkeling en waterbeheer wel samen tot slimme oplossingen kunnen leiden. Financiering van deze transitie was gebiedsgericht vormgegeven en langjarig in beheer verankerd. Deze aanpak lijkt een panacee voor de verduurzaming van de ruimte.

5. Durf ruimte te geven en te nemen en ga experimenteren

De bezochte projecten zijn lichtende voorbeelden van mensen, groepen of bedrijven die nadrukkelijk hun koers hebben gewijzigd. Er is buiten de lijntjes gekleurd en vaak wordt een droom of visie nagejaagd. Voor een werkelijk inspirerende verandering is een persoonlijke inzet en het geloof in een goed idee onmisbaar. Zonder die begeestering zou een wijk als Olstergaard nooit zijn gebouwd. Ruimte geven aan lef is een wezenlijke prikkel voor de noodzakelijke transitie in het ruimtelijke gebied. Er zal daarbij steeds een combinatie moeten worden gezocht van voldoende fysieke en regelarme ruimte en het ondersteunen van initiatieven en plannen door beleid en budgetten (inclusief subsidies). Het startpunt van deze projecten ligt vaak bij individuen, groepen of organisaties met een unieke wens. De ontwikkeling verloopt veelal langs alternatieve routes (buiten beleidskaders). De overheid speelt hier niettemin toch ook vaak een ondersteunende rol in. Zo zou het Ecodorp Aardehuis er misschien nooit zijn gekomen zonder een enthousiaste wethouder die ruimte

aanbood. En waren de Marker Wadden er nooit gekomen als de projectleiders van Natuurmonumenten zich daar niet sterk voor hadden gemaakt. Het laat zien dat er naast initiatiefnemers ook professionals nodig zijn die ruimte willen bieden aan experimenten. Experimenten en innovaties zijn dus in belangrijke mate mensenwerk.

6. Deel kennis, ervaringen en best practices

Veelal ontberen burgers en ondernemers die zelf gaan ontwikkelen de noodzakelijke kennis en ervaring. Daarom is het vinden van goede partners van grote waarde. Bij de inrichting van landgoed Noordmanshoek in Wijhe konden de initiatiefnemers een beroep doen op kennis van de regelgeving vanuit oud-medewerkers van de gemeente, wier inzet door de gemeente wordt ondersteund. En bij de landschappelijke inpassing van de batterijopslag GIGA Buffalo, de grootste energieopslag van Nederland, uitgevoerd door energiemaatschappij Giga Storage, wordt het inhuren van een landschapsarchitect overwogen om ruimtelijke kwaliteit te vergroten.

Marjolein Jonker, ambassadeur en frontvrouw van de Tiny House-beweging in Nederland is er ook een sprekend voorbeeld van. Zij liet een Tiny House bouwen op een eigen kavel in Olst, dat het reisgezelschap ook bezocht. Vanuit haar missie om mensen bekend te maken met de filosofie achter de beweging en het wonen in de duurzame kleine huisjes heeft zij van haar woning een kenniscentrum gemaakt en van haar

ervaring als bewoner en bouwer een businessmodel. Ze biedt zichzelf aan om kennis (betaald) te delen.

Belangrijk is dat we van elkaar blijven leren hoe we omgaan met transitie in relatie tot de vormgeving van ruimtelijke kwaliteit, stelt Hanna Lára Pálsdóttir van MooiNL: “Op Pad met Vitruvius heeft veel goede voorbeelden laten zien. Nog te weinig leggen we systematisch vast welke ervaringen zijn opgedaan, wat gaat goed en wat kan beter? We zullen meer kennis nodig hebben en moeten delen in onze netwerken. Juist door kennis te delen worden ervaringen verwerkt, gedeeld en verrijkt. Voorheen haalden we daarbij het principe van een olievlek aan. Anno 2023 is de vergelijking met stuifmeel wellicht passender.”

7. Zet gebiedsgerichte dialoog voorop
Ruimtelijke kwaliteit draait uiteindelijk om het maken van ‘goede plekken’. Op plekken met een hoge kwaliteit is vaak een synergie gevonden tussen de drie Vitruvius-waarden: belevingswaarde, gebruikerswaarde en toekomstwaarde. Voor het bereiken van dit doel bestaat geen standaard besluitvormingsprocedure. Succes staat of valt bij een gebiedsgerichte dialoog waarin de direct betrokkenen en (toekomstige) gebruikers van het gebied centraal staan. Hun betrokkenheid – en bevlogenheid – is essentieel.

Bij het bezoek aan de duurzame woonwijk Olstergaard in Olst waren potentiële huurders en kopers vanaf het begin betrokken bij het stedenbouwkundig plan. Er was sprake van een socratische manier van

leiderschap: een platte organisatie, waaraan iedereen bijdraagt. Het gevolg van die manier van werken was dat er zichtbaar meer draagvlak was ontstaan voor keuzes bij de inrichting van een wijk. Ook is er nu een sterker sociaal netwerk omdat men elkaar tijdens het proces echt goed heeft leren kennen. Er is bovendien meer ruimte om eigen initiatieven in te brengen, waardoor de openbare ruimte beter benut wordt en in gebruikswaarde beter aansluit bij de wensen van omwonenden.

8. Overheden, ondersteun particuliere initiatieven

De relatie tussen veranderprojecten en de overheid is vaak in meerdere opzichten complex en moeizaam. Initiatiefnemers moeten nog veel moeite doen om de goede ruimtelijke orderingsprocedures te doorlopen, steun te vinden bij de juiste personen en het goede loket weten te vinden voor ondersteuning. Belangrijk is dat overheden openheid geven, benaderbaar zijn en actief meedenken aan nieuwe initiatieven én deze ondersteunen waar mogelijk.

Op het Zwolse bedrijventerrein Hessenpoort werkt de gemeente actief mee met een coöperatie van landeigenaren die hun eigen windparken willen realiseren. Het levert een intensief samenspel op waarbij regelgeving enerzijds en een goede samenwerking in de omgeving (met het bedrijventerrein en de agrarische ondernemers) anderzijds elkaar positief beïnvloeden. De overheid heeft in dit soort situaties vaak wel verschillende rollen te spelen. Voor initiatiefnemers is het niet

altijd even makkelijk om deze rollen van elkaar te onderscheiden. Open lijnen en directe communicatie, ook via het aanstellen van zogenaamde account- en omgevingsmanagers, bevordert de relaties. Het voorkomt frustratie en zorgt ervoor dat projecten daadwerkelijk van de grond komen.

9. Wees koersvast en werk door de schalen heen

De rol en betekenis van de overheid, op verschillende schaalniveaus, blijft onverminderd noodzakelijk. Bij veel van de bezochte locaties wordt duidelijk dat een standvastige en toekomstgerichte politieke koers sturend én ondersteunend kan zijn voor soms langlopende en ingrijpende transitieprocessen.

Zwolle laat volgens Wouter Veldhuis, Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving, zien hoe het moet. Daar bouwen achtereenvolgende colleges voort op beleid en wordt er goed invulling gegeven aan lange termijnambities. Ook de samenwerking en afstemming tussen verschillende overheden (tussen de schaalniveaus) blijft zeer belangrijk. “Alleen zo kan immers een goed vervlochten ruimtelijke kwaliteit op alle schaalniveaus én (bijvoorbeeld) de leefbaarheid van onze steden worden bereikt”, stelt Hanna-Lára Pálsdóttir van MooiNL. De rijksoverheid dient dus goed op de hoogte te zijn van lokale en regionale opgaven. “Om dat te zekeren is nog veel meer uitwisseling nodig tussen Rijk, provincies en gemeenten”, vult Errik Buursink aan, zelf rijksambtenaar en betrokken bij het opstellen van de Nota Ruimte. De

netwerkopbouw en kennisuitwisseling kunnen daartoe een stuk intensiever worden, echter zonder te verzanden in een formele en vertragende procedures.

10. Slim koppelen, stapelen en vervlechten

Om de vele opgaven die nu spelen in het land tot concrete projecten met ruimtelijke impact te brengen is een aantal goed doordachte acties en afwegingsprincipes nodig. Daarbij moet voortdurend rekening worden gehouden met de schaarse ruimte. Slim koppelen, stapelen en vervlechten van opgaven, liefst in een vroeg stadium, is essentieel. Dit voorkomt dat er geld en inzet verspild worden door achtereenvolgende veranderprojecten. Stapelen en vervlechten van projecten leidt ook tot meervoudige waardevermeerdering, gezonde economische modellen en efficiëntere invulling van schaarse ruimte. Stapeling leidt vaak wel tot meer complexiteit. Om in dit soort situaties trefzekerder te kunnen optreden is het verstandig om te investeren in zorgvuldig en goed (ontwerpend) onderzoek, verkenning en een geduldige dialoog met veel partijen.

We zagen dat de gemeente Zwolle samen met het College van Rijksadviseurs een prijsvraag heeft uitgeschreven om biobased bouwen in het centrum van de stad mogelijk te maken, en dat veel ruimte in deze fase is geboden aan uitgebreid ontwerpend onderzoek. Deze aanpak helpt, en maakt aan de voorkant zichtbaar hoe kwaliteit kan worden versterkt.

11. Ga uit van een breed welvaartsbegrip

Eén van de belangrijke factoren in de afweging van veel innovaties en ontwikkeling is de economische waarde. Geld of cashflow op korte termijn blijkt vaak een belangrijke drijfveer te zijn voor ontwikkeling. We stellen vast dat bij veel projecten nog met een beperkte definitie van toegevoegde waarde wordt gewerkt. Het gaat dan om het in zo kort mogelijke tijd willen terugverdienen van een investering. “Een gemiste kans”, volgens Pallas Agterberg, Challenge Officer bij Alliander. “We kunnen in veel initiatieven veel meerwaarde creëren als we zorgvuldiger inspelen op de kwaliteit van het landschap, de effecten van een project op biodiversiteit of de kansen die maatregelen hebben om mensen meer met elkaar in contact te brengen.” Door slimmer functies te combineren ontstaat meer ruimtelijke kwaliteit, en ook een positiever effect op de brede welvaart. En dit effect heeft op de lange termijn ook een positieve economische waarde.

12. Creëer meervoudige waarde in de landbouw

Veel transities hebben ingrijpende effecten op het landelijk gebied. Dat deel van ons land zal ingrijpend gaan veranderen in aanzien en gebruik. Het is van belang om in die beweging de ruimtelijke kwaliteit te versterken: hoe kan het verstevigen van de landschappelijke structuur samengaan met het verbeteren van de biodiversiteit en hoe kan water/bodem meer sturend zijn?

Ecologe Louise Vet stelt dat de beweging van de landbouwsector en individuele boeren richting sharing moet gaan: het delen van grond met andere waarden en bestemmingen; meervoudig ruimtegebruik. Cruciaal is daarbij hoe deze transitie voor boeren aantrekkelijk gemaakt kan worden. Hoe kunnen voor hen nieuwe en geloofwaardige, alternatieve perspectieven worden gegeneerd? Dit zodat boeren ook na de noodzakelijke veranderingen weer verder kunnen.

Deelnemers aan de reis toonden zich enthousiast over de oproep tot meer groen-blauwe dooradering: op een gebiedseigen en fijnmazige manier groen (heggen, stroken, etc.) en blauw (beekjes, poelen, etc.) realiseren in combinatie met het terugbrengen van landschapselementen - denk aan de aanleg van bijvoorbeeld natuurvriendelijke oevers of houtwallen. Op deze manier ontstaat een win-winsituatie voor natuur, watersystemen en landschap.

13. Geef gebiedsgericht vorm en zet ontwerpend onderzoek in

De reis heeft een reeks van inspirerende ‘het kan wél-projecten’ laten zien. Bij alle projecten was sprake van de combinatie van verlangen, nut en noodzaak. Die elementen zijn essentieel in het slagen ervan. Ook de koppeling van omgeving en een bepaald schaalniveau is belangrijk gebleken. Het gaat dan vaak om het (beter) verbinden van gebieden en initiatieven en dus om het leggen van ‘lijntjes’ daartussen. Ruimtelijke kwaliteit vormgeven betekent uiteindelijk een dialoog

inrichten, tussen de gebruikers van het gebied: mensenwerk dus. De opgaven die transitie met zich meebrengen, komen in een gebied samen en kunnen daar het beste vormgegeven worden, waarbij ze onderling wedijveren om aandacht. De gebruikers kunnen hierbij erg geholpen worden om ontwerpend onderzoek als instrument in te zetten. Verbeeldingskracht helpt om opgaven toekomstgericht te maken en in onderlinge samenhang in beeld te brengen, en daardoor partijen te inspireren en te verbinden.

Volgende stap: handreikingen op gebiedsniveau en toekomstbeelden

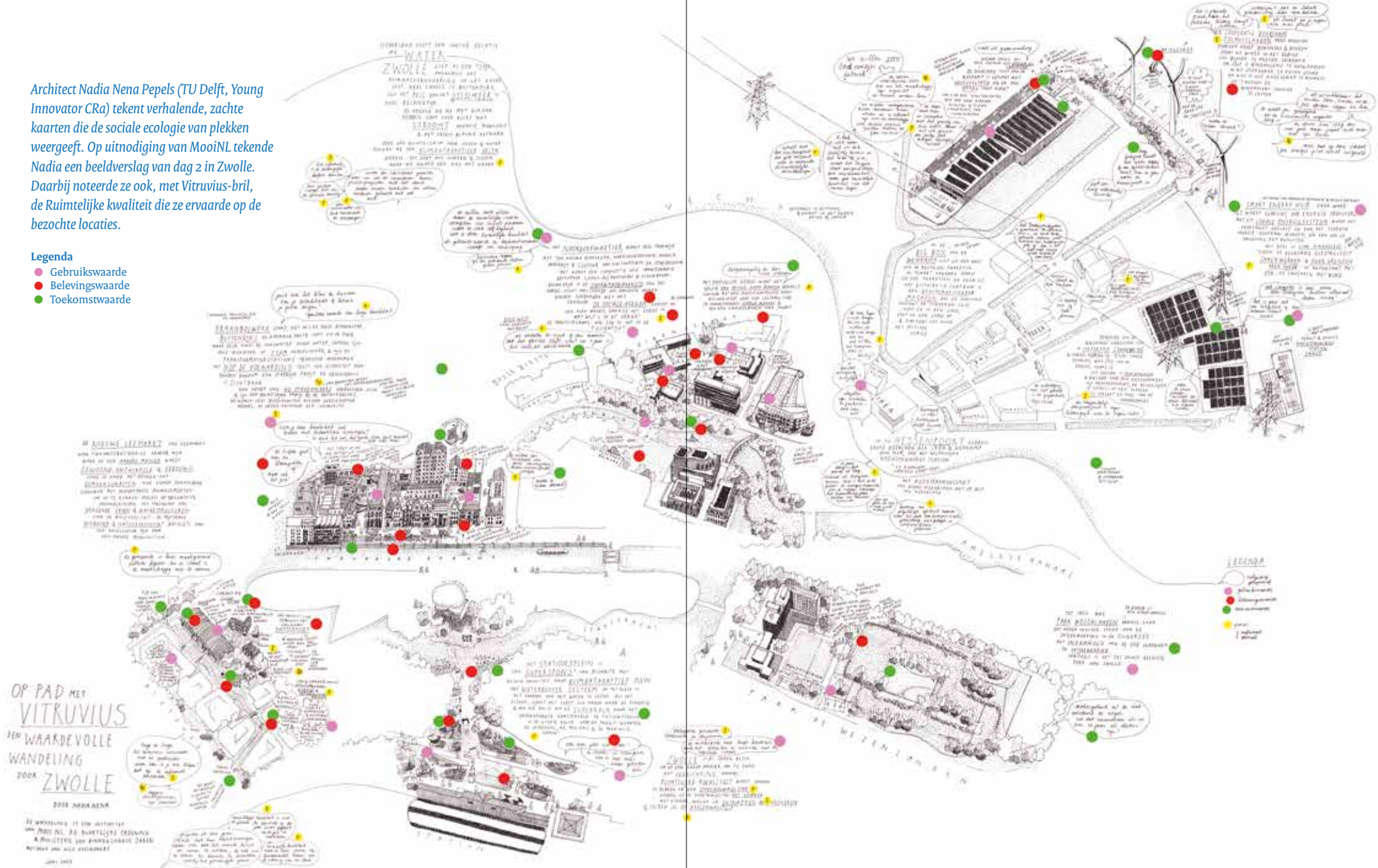
Programma Mooi Nederland werkt aan het versterken van de ruimtelijke kwaliteit, tegen de achtergrond van de vele transitie die spelen. MooiNL-manager Guido ten Dolle: “Op Pad met Vitruvius heeft geleerd dat er veel energie zit in de regio en vooral in specifieke gebieden. Overal in Nederland wordt dagelijks met passie en energie gewerkt aan het vormgeven van ruimtelijke kwaliteit. MooiNL bevordert dit door ervaringen en best practices te bundelen en te delen, en werkt zo aan bovenstaande lessen. Dit najaar (2023) zal het programma concrete toekomstbeelden opleveren die richting geven aan hoe ruimtelijke kwaliteit kan worden versterkt tegen de achtergrond van de transitie. Het levert acht handreikingen aan hoe daar in gebieden op in te spelen. Deze dertien lessen zullen hierin worden verwerkt.”



Architect Nadia Nena Pepels (TU Delft, Young Innovator CRa) tekent verhalende, zachte kaarten die de sociale ecologie van plekken weergeeft. Op uitnodiging van MooiNL tekende Nadia een beeldverslag van dag 2 in Zwolle. Daarbij noteerde ze ook, met Vitruvius-bril, de Ruimtelijke kwaliteit die ze ervaaarde op de bezochte locaties.

Legenda

- Gebruikswaarde
- Belevingswaarde
- Toekomstwaarde



andere opgave gemeente hebben
rote positie

F

MET 700 NIEUWE WONINGEN, WERKGELEGENHEID, HORECA
ONDERWIJS & CULTUUR: EEN CULTURPLEIN EN STADSPODIUM.
HET WORDT EEN COMBINATIE VAN TRANSFORMATIE
BESTAANDE (JAREN 60) KANTOREN & NIEUWBOW.

BELANGRIJK IS DE DOORWAARDBAARHEID VAN HET
GEBIED ZODAT OMLIGGENDE NA-OORLOGSE WILKEN
WORDEN VERBONDEN MET HET
CENTRUM.

DE SOCIALE AGENDA: VOORDAT RE
EEN PLAN MAKEN, GAAN ZE HET GEBIED IN:
WAT WILT U IN DIT GEBIED?

DE TRANSITIEVRAAG: HOE DOE JE HET IN DE
TUSSENTIJD?

DE GEMEENTE

laagdrempelig en dur
voor iedereen

F

MET POPPODIUM HEDON WORDT HET
GELUID VAN BUITEN NAAR BINNEN GEHAALD.
CULTUUR MET EEN MAATSCHAPPELIJKE KANT
ALS AANJAGER VOOR EEN LEEFBARE STAD.
ZE ONDERSTEUNEN LOKALE MAKERS &
ZIJN EEN VOEDINGSBODEM VOOR TALENT.

DIEZE-WEST
IS EEN LEVENDIGE
VOLKSBUURT

F

we vertalen de input op een manier
dat het flexibel blijft, want na 3 jaar is
het wellicht achterhaald.

BOLLE BIESTE

DIEZE AAN DE SINGEL

CULTUUR
FABRIEK

CULTUREEL
HART
BINNEN BUITEN

poppodium
HEDON

DIEZER
VESTE

WINKEL
CENTRUM
DIEZERPOORT

STADS
ZAAL

VOORMALIG
G.A.K.

WINKEL
CENTRUM
DIEZERPOORT

de rode loper
voor dingen
die we niet
vullen, en
niet voor dingen
die we
wel willen
wat bedrijven
doen is
heilig!!

F

is
functie
menging
mogelijk?

stoppen
van winkelen
in parkeren,
dat kan
wel!

INTRA
TUIN

IKEA

IN DE
GROTE
HUN
HOOG

25 jaar
lang is het
gebied al leeg,
bedoeld als bedrijven
terrein. Toch is het niet
gelukt de energie transitie
over te krijgen vanwege
het bestemmingsplan
hadden we plannen
voorzien.

F

duo we
gaan de
in met wind
molens...

ARCHITECTUUR
DOOR GEZET.

bij uitstek een
voorbeeld van
goede samenwerking
tussen verschillende
partijen

F

water en
bodem sturend!

SINGELPARK
VERSTERKT GROEN.

BLAUW NETWERK

HET NIEUWE
BOLWERK

UIT DE '90-
WORDT EEN
WINKELCENTRUM
KANTOREN & P.

44
DE
LUXE PANDEN &
VANSHUIZEN
ARCHITECTUUR IS
DOOR GEZET

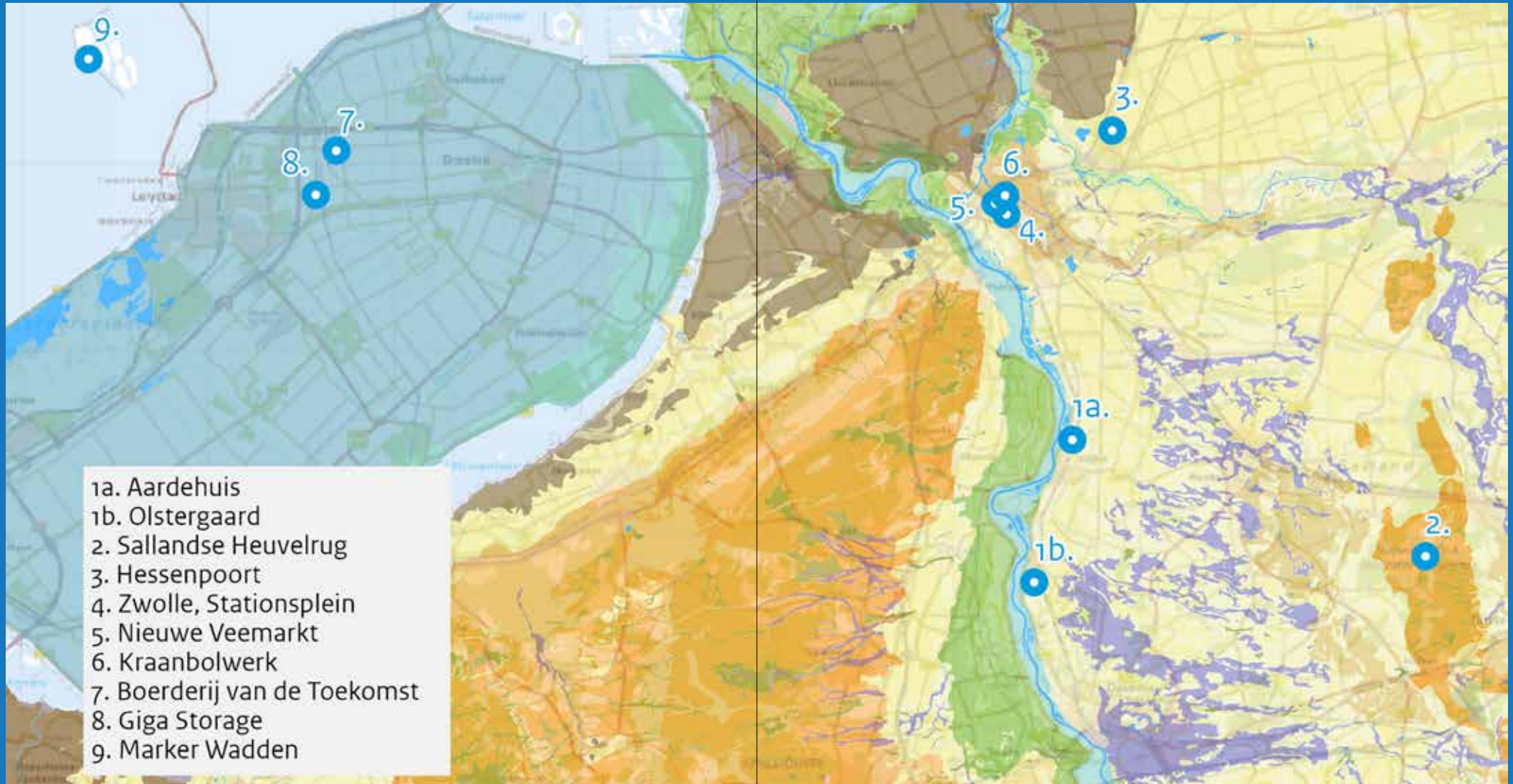


Deel 3

De locaties



Een waardevolle wandeling voor en door Mooi Nederland



De Op Pad-locaties zijn gekozen op basis van de 3 perspectieven die MooiNL en de nieuwe Nota Ruimte hanteren:

1. Duurzame Landbouw & Natuur
2. Ordenende netwerken voor Energie & Economie
3. Leefbare Steden & Regio's

Inzet was om locaties te bezoeken, binnen de tijdspanne van 3 dagen, die in de praktijk uitvoering geven aan de perspectieven, en waarbij idealiter ook samenhang is te vinden tussen locaties. Bij Aardehuizen in Olst en de nabij gelegen duurzame wijk Oostergaard lukte dat bijvoorbeeld goed. Ze behoren bovendien tot de eerste generatie biobased wijken van ons land en laten elk op hun manier zien dat je nu al volledig en met zowel volume als kwaliteit biobased kunt bouwen.

Over kwaliteit gesproken: het gezelschap van 'Vitruvianen' werd uitgenodigd – en uitgedaagd – om de bezochte locaties met een ruimtelijke kwaliteits-bril te beoordelen. Met als leidraad deze door MooiNL voorgestelde kwaliteitsprincipes:

- Dubbeldoelstelling Ruimtelijke kwaliteit voor alle sectorale programma's
- Afwentelen naar later en elders wordt voorkomen
- Identiteit van het gebied staat centraal
- Meervoudig gaat boven enkelvoudig ruimtegebruik
- Draagkracht van het bodem- en watersysteem is leidend voor het grondgebruik
- Wendbare, adaptieve en robuuste plannen voor een ongekende toekomst
- Goed rentmeesterschap en solidariteit als essentiële basiswaarden voor het versterken van regionale diversiteit en eigenaarschap op regionaal niveau.

Pleidooi voor integraal ontwerpen

Energietuin en landgoed van de toekomst Noordmanshoek



Het vijftientig hectare grote gebied Noordmanshoek ligt ingeklemd tussen de spoorlijn van Zwolle naar Deventer en de IJsseldijk. Toen bleek dat een gepland industriegebied er nooit zou komen, ontstond vanuit de lokale gemeenschap het idee om hier een landgoed aan te leggen. De net opgerichte lokale energicoöperatie 'Goed veur Mekare' werd verleid om het terrein te ontwikkelen, te beginnen met de aanleg van een zonnepark. Ambities reikten niettemin verder: er moest geen energieveld, maar een energietuin ontstaan, met moestuinen, voedselbossen en recreatieve paden als onderdelen van het plan. In de nabije toekomst krijgt ook kleinschalige woningbouw een plek in het gebied.

Anton Kleine Schaars (voorzitter Stichting Noordmanshoek) vertelt dat de gemeente het burger-

initiatief toejuichte, maar wel een aantal eisen stelde. Er moest 45.000 euro per jaar betaald worden aan de gemeente, gelijk aan de kapitaalslasten van dat moment. Ook diende de ontwikkeling duurzaam te zijn. Het burgerinitiatief voegde daar zelf een belangrijke eis aan toe: het plan moest kunnen rekenen op voldoende draagvlak bij bewoners.

Bij dit soort projecten, waar vele functies zoals recreatie, energie, voedselproductie en biodiversiteit worden gecombineerd, valt kwaliteitswinst te halen door keuzes vanuit integraliteit te doordenken. Maar juist de regie voeren op integraliteit en lange termijn-ontwikkelen blijkt ingewikkeld voor een burgerinitiatief. Omdat potjes geld of geïnteresseerde partners niet altijd op het juiste moment beschikbaar zijn loop je kansen op integraliteit mis. Bovendien

hadden initiatiefnemers te maken met een gemeentelijke organisatie die niet altijd makkelijk meebewoog met het proces, maar te maken had met eigen procesvoering, met een focus op risico's in plaats van op kansen.

Een ander dilemma is de toegankelijkheid. Wil je bezoekers het energiedeel van de tuin maximaal laten beleven, dan moet je geen hek om het veld plaatsen. Vanwege verzekeringseisen bleek deze optie ingewikkeld om te realiseren, waardoor er niet verder op ingezet is. Hekken waren verplicht, want met bezoekers op het veld is er meer kans op schade aan de panelen en diefstal van leidingen. Was er wél een gesprek geweest over de meerwaarde van toegankelijkheid, dan was de keuze wellicht gevallen op het maken van natuurlijke afscheidingen in plaats van metalen hekken. Het terrein had dan visueel beter aangesloten bij de omliggende groenstructuren. Het ontbreken van een samenhangende visie levert een gebied op dat eerder een verzameling van projecten is dan één geheel.



Steun om toch meer integraliteit in het gebied te krijgen kwam van Energietuinen. Dit door de Nationale Postcodeloterij gesteunde initiatief van de Natuur en Milieufederaties financierde en organiseerde een participatief ontwerpproces. De stichting betrok een landschapsarchitect van Wageningen University. Een ontwerper is in zo'n gezamenlijk ontwerpproces van meerwaarde, want in staat om vanuit het geheel te denken en alle belangen mee te nemen. De projectleider van Energietuinen, Wendy Oude Vrielink, vertelt dat het belangrijk is om bij aanvang van zo'n proces samen met alle betrokkenen gemeenschappelijk waarden en doelen te benoemen. Je loopt in een langdurig, gefaseerd proces namelijk geheid tegen onvoorziene botsende belangen op. Met een set aan vooraf gedeelde waarden is het dan gemakkelijker om samen afwegingen en keuzes te maken vanuit vooraf afgestemde kwalitatieve doelstellingen.

Noordmanshoek
www.noordmanshoek.nl

Stichting Energietuinen
www.energietuinen.nl

De rijke oogst van de 'ja-mits'-bestuursattitude

Aardehuizen in Olst en duurzame wijk Oostergaard



Olst, een van de dorpen in Salland, heeft een lange traditie van duurzaam bouwen. Geïnspireerd door het concept van 'Earthships' van de Amerikaanse architect Michael Reynolds wilde een groep gelijkgestemden eveneens met leem zelfvoorzienende woningen bouwen. Maar bouwgrond vinden bleek een probleem, aldus bewoner van het eerste uur Estella Franssen. In Olst troffen ze een gemeentebestuur met een enthousiaste 'ja, mits'-houding, en kwam groen licht om twintig zelfvoorzienende lemen huizen plus een buurthuis bouwen. Ook de waterleidingmaatschappij dacht constructief mee met de wensen van bewoners. Zo wordt nu water uit een eigen bron opgepompt

en afvalwater via een plantaardig helofytenfilter weer schoon aan het oppervlaktewater toegevoegd. Het bedrijf stemde in met deze keuze op voorwaarde dat het drinkwater maandelijks werd getest. Zonder deze constructieve houding van regelgevers, bestuurders en andere bedrijven was deze ecologische wijk er nooit gekomen.

Een belangrijke meerwaarde van de wijk is de kwaliteit van de buitenruimte. Deze is in bezit van de bewoners. Dat bleek een pluspunt bij het vinden van hypotheek voor de bouw van de bijzondere huizen. Bij de taxatie ervan bleek namelijk dat vooral gemeenschappelijke eigendommen de waarde van de huizen verhoogde. Zo overstegen

ze in waarde de kosten van de bouw. Omdat de buitenruimte gezamenlijk moest worden ingericht en beheerd, ontstond een sterke sociale structuur. Aan de andere kant heb je als gemeente minder in de hand dat het terrein op termijn publiek toegankelijk blijft.

Even verderop is Olstergaard in ontwikkeling, een wijk met 73 woningen die alle in opdracht van particulieren worden gebouwd. Er zijn twee-onder-eenkappers en verschillende vormen van collectief wonen, waaronder een CPO-project voor 50-plussers en tiny houses. Om alle verschillende belangen en ideeën van de toekomstige bewoners mee te nemen, organiseerde de gemeente een jaarlang traject met een groep van toekomstige bewoners, een (landschaps)architect, ecooloog en een projectteam van de gemeente. Naar wens van de bewoners werden keuzes gemaakt zoals autoluw, een lage parkeernorm en grote, groene

ruimtes tussen de woningen. De bewoners die vanaf de start meededen, kregen er een optie op de te kopen kavels voor terug. Omdat deze bewoners samen hadden ontworpen aan hun wijk bestond er al een hechte gemeenschap voordat de eerste woningen werden gebouwd.

Net buiten het plangebied zette de gemeente een aantal flexwoningen voor onder meer vluchtelingen neer. Hoewel deze met een veel lager bouwbudget zijn gemaakt – ze hebben zichtbaar minder kwaliteit dan de andere woningen – heeft de gemeente er wel voor gezorgd dat ze wat maat en schaal betreft aansluiten bij de rest van de wijk. Nu deze flexwoningen zichtbaar deel zijn gaan uitmaken van Olstergaard, zijn de bewoners automatisch ook echt burens geworden. Dat komt de sociale cohesie tussen de verschillende bewonersgroepen ten goede.



Vereniging Aardehuis Olst
www.aardehuis.nl/index.php/nl

Olstergaard
wonen.olst-wijhe.nl/olstergaard

Toekomstwaarden borgen bij sturen op iconische landschappen

Nationaal Park - Sallandse Heuvelrug



Hoe blijven de ruimtelijke samenhang en fysieke herkenbaarheid van Nationaal Park Sallandse Heuvelrug behouden, nu het gebied voor grote opgaven staat, zoals de herziening van de waterhuishouding? Uitkijkend over de voor deze streek kenmerkende, prachtige en eindeloos doorgaande heidevelden, vraagt de rentmeester van het gebied zich hardop af hoe logisch het is om hier nog heide te hebben. Heidelandchap is feitelijk een werklandchap dat niet meer

als zodanig wordt gebruikt. Van oudsher zorgden schapen voor de begrazing. Nu dit cultuurlandschap failliet is, is de vraag wat de toekomstwaarde is. Ecoloog Louise Vet geeft aan dat je een bepaalde verantwoordelijkheid hebt om de rijkdom aan planten en beesten in het gebied te (be)houden. De grote biodiversiteit die je hier op kleine schaal aantreft is nergens anders in Europa te vinden. Het is een legitimatie van de keuze om hier op grote schaal te 'tuinieren', zodat het huidige

landschap behouden blijft. Opgaven zoals de landbouwtransitie of het klimaatadaptief maken van het watersysteem om de gevolgen van verdroging en klimaatverandering op te vangen, hebben baat bij een blik voorbij de eigen parkgrenzen. Vandaar dat er wordt gekeken om het Nationaal Park Sallandse Heuvelrug en natuurgebied Twents Reggedal samen te voegen. Achttien regionale stakeholders zijn voor, maar het gewenste richtinggevend kader om deze samenvoeging kracht bij te zetten vanuit het Ministerie van LNV blijft achter. Terwijl het nationaal beleid ten aanzien van nationale parken juist gericht is op het opschalen van nationale parken. Rijksadviseur voor de

Fysieke Leefomgeving Jannemarie de Jonge schreef een advies als antwoord op het (concept) beleidsprogramma Nationale Parken. Zij pleit voor het stellen van heldere ontwikkeldoelen, vast te leggen in een provinciale omgevingsvisie en uit te werken in een omgevingsprogramma. Dat zou de nationale parken de kans geven om geleidelijk te werken aan uitbreiding van natuurkernen die robuuster zijn en logisch aansluiten bij de ambitie om minimaal dertig procent van ons land als beschermde natuur vast te leggen. David van Zelm van Eldik van MooiNL en ONS Landschap: "De natuur is onderdeel van de oplossing van de transitieopgaven."



Nationaal Park Nationaal Park Sallandse Heuvelrug & Twents Reggedal

<https://www.sallandseheuvelrug.nl>

College van Rijksadviseurs, Advies Beleidsprogramma Nationale Parken, 31 mei

2023

<https://www.collegevan-rijksadviseurs.nl/actueel/nieuws/2023/06/06/advies-beleidsprogramma-nationale-parken>

Spanningen tussen huidig (energie) systeem en ambities ondernemers

Bedrijventerrein Hessenpoort



Op bedrijventerrein Hessenpoort in Zwolle sloeg een aantal plaatselijke ondernemers de handen ineen bij het realiseren van duurzame energievoorzieningen. Ze hebben zich verenigd in de Coöperatie Zonneweide Hessenpoort en realiseerden in 2020 een zonne-weide onder de hoogspanningsmasten waar niet mag worden gebouwd. Jaarlijks produceren de 19.488 zonnepanelen 6,3 MWh, vergelijkbaar met het elektriciteitsverbruik van 2.000 huishoudens. Even verderop staan vijftien windmolens. Maar de vooruitstrevende plannen laten ook zien dat er op systeemniveau nog stappen te maken zijn in duurzaamheid. Het bestaande energienetwerk heeft namelijk zijn maximum bereikt. Nieuwe initiatieven voor duurzame energie worden door de gemeente daarom afgehouden. Als reactie

daarop is het project Energiehub Hessenpoort gestart: een plan voor de bouw van een waterstoffabriek die groene waterstof gaat maken uit wind- en zonne-energie. Doel: lokaal opgewekte energie zoveel mogelijk lokaal gebruiken en het overschot aan duurzaam opgewekte energie omzetten in waterstof. Deze kan worden benut voor bijvoorbeeld zero emissie rijden, procesindustrie of verwarming van woonhuizen met behulp van een waterstofketel.

Alle genoemde initiatieven zijn door ondernemers gestart. Niet gek, want willen zij overleven, dan moeten ze tijdig anticiperen op veranderingen in de regelgeving rond duurzaamheid. Zo'n economische doelstelling is dus een belangrijke kracht in relatie tot innovatie. Tegelijkertijd baart het zorgen waar

het ruimtelijke kwaliteit betreft. Er is ruim baan gegeven aan de ontwikkeling van zonnevelden zonder dat er koppelkansen zijn bekeken en benut. Met dit soort initiatieven kan de omgeving ruimtelijk en economisch fragmenteren. De opbrengsten van de projecten gaan immers naar de investerende ondernemers en komen niet vanzelfsprekend ten bate van het collectieve belang. Terwijl zo'n bedrijvenpark ook baat heeft bij collectieve investeringen. Bijvoorbeeld een sterk groen netwerk om waterbuffering en sterke ecologische verbindingen voor elkaar te krijgen.

Door een parkmanager aan te stellen, die vanuit het grotere geheel en collectieve waarden denkt, ontstaat ruimte voor integraal denken. Parkmanager Ilse Sijtsema schuift regelmatig aan bij bedrijven en hoort zo ieders wensen en noden. Zo is ze in staat om vanuit het overzicht te beoordelen en te

zoeken naar mogelijkheden ideeën die te koppelen zijn. Een goed voorbeeld daarvan is de notie dat er geen plek was waar ondernemers konden samenkomen. Zo ontstond het idee om een circulair paviljoen te bouwen waarin, naast horeca, een 'vers-lokaal' met producten van lokale ondernemers aangeboden wordt.

De parkmanager heeft korte lijnen met de gemeente en kan zo de juiste ambtenaren en bestuurders influisteren waar behoefte aan is of waar kansen liggen. Dit bespoedigt ingrepen die bijdragen aan de meerwaarde van het gehele terrein. Zo is bijvoorbeeld een nieuwe manier van maaien van bermen geïnitieerd die zorgt voor een rijkere biodiversiteit in het gebied en zorgt voor bloemrijke verbindingen tussen de verschillende kavels - een ingreep die zichtbaar bijdraagt aan meer samenhang in het gebied.



Hessenpoort:
www.zonneweidehessenpoort.nl

Hessenpoort:
Hessenpoort | Gemeente Zwolle

Inzet van een toekomstgerichte beeldkwaliteit

Stationsplein Zwolle, Kraanbolwerk en Nieuwe Veemarkt

In Zwolle is al te zien hoe agenda's op Rijksniveau, zoals 'Bodem en water sturend', in de praktijk plek kunnen krijgen. De vernieuwing van het Zwolse stationsplein is daar een goed voorbeeld van. Het plein leidt treinreizigers op aantrekkelijke wijze de stad in. Tegelijkertijd fungeert het als een spons voor piekbuien. Onder het plein, deels geïntegreerd in de fietsenkelder, liggen infiltratiekragen voor waterberging. Deze oplossing, bedacht vanuit het principe 'Bodem en water sturend', komt niet alleen de gebruikswaarde, maar ook de beleving- en toekomstwaarde van het stationsgebied ten goede.

Kraanbolwerk

Ten noordwesten van het historische centrum van Zwolle bevindt zich het woongebied Kraanbolwerk, een complexe stadsontwikkeling. Het stadsdeel ligt midden in het regionale watersysteem en is aan drie kanten omgeven door water. De grote opgave in de toekomst is de positie van de stad ten opzichte van het water. In het ontwerp is er waterrobuust ontworpen door energievoorzieningen verhoogd aan te leggen en zwaardere, waterbestendigere bouwmaterialen te gebruiken. Het ontwikkelen met water is een uitdaging geweest in het Kraanbolwerk omdat de kaders alleen een grondkering zijn en het gebied meer te maken krijgt met veel fluctuerend en hoogstaand water. Het Kraanbolwerk is mede



dankzij het tackelen van die uitdaging een mooi voorbeeld geworden van ontwikkelen voor een klimaatbestendige delta waar het bovendien gelukt is om kwaliteit aan het gebied toe te voegen.

Nieuwe Veemarkt

Een ander belangrijk gebied met toekomstwaarde in Zwolle is de Nieuwe Veemarkt. Hier is een verdichtingsopgave voorzien met wonen, werken en hubs voor mobiliteit. Verschillende urgente opgaven, zoals de verduurzaming van energiesystemen, duurzaam en natuurinclusief bouwen, klimaatadaptatie en sociale duurzaamheid, worden daarbij meegenomen. Hoe zorg je ervoor dat deze opgaven niet 'gestapeld' in de ruimte terechtkomen, maar in samenhang? Door het verknopen ervan ontstaan kansen voor het toevoegen van kwaliteit. Denk aan het oplossen van waterberging in combinatie met het maken van een levendig en toegankelijk buurtje. Daarvoor is wel ontwerpexpertise nodig. Omdat in het overhuivende

plan al voldoende aandacht werd geschonken aan circulair (en met name biobased) bouwen, was het een uitgelezen locatie voor de prijsvraag 'Biobased en natuurinclusief bouwen' van het College voor Rijksadviseurs.

Vanwege de risico's die gepaard gaan met nieuwe manieren van bouwen zeggen gemeenten vaak: biobased bouwen is belangrijk, maar omdat we nu moeten versnellen, pakken we biobased bouwen de volgende keer wel op. Omdat de gemeente eigenaar is van de Veemarkt-locatie kan ze kaders stellen en optreden als opdrachtgever. In die hoedanigheid moet zij de verantwoordelijkheid nemen om te experimenteren, aldus Doesjka Majdandžić, senior stedenbouwkundige bij de gemeente Zwolle. De gedrevenheid van dit soort gemeentelijke medewerkers om innovatie onderdeel te maken van projecten die nu worden aangepakt, is van onschatbare waarde. Al wordt het best spannend om het winnende plan van het team onder leiding van Studio Nauta & Mulder Zonderland te gaan realiseren, geeft Majdandžić toe. Het idee leeft dat biobased bouwen tien procent duurder is dan bouwen met gangbare methoden. Krijg je zo de grondexploitatie nog rond? Het rekenmodel zou positiever uitpakken als de restwaarden van biobased materiaal meegenomen kunnen worden. Majdandžić kijkt daarom zeer uit naar een regel die bepaalt dat CO₂-beprijzing verplicht onderdeel wordt bij het

doorrekenen van een bouwproject. Dankzij het toevoegen van een planeconoom in het team van Majdandžić lukt het om dit soort projecten economisch van de grond te krijgen. Ook introduceerde Majdandžić als onderdeel van het beeldkwaliteitsplan de term 'toekomstgerichte beeldkwaliteit'. Zo kan de gemeente naast waarden die in de bestaande omgeving te vinden zijn ook waarden meenemen die voortkomen uit de toekomstige omgeving of de toekomstige opgaven. Denk aan de (belevings)waarden die een vernieuwende bouwwijze als biobased bouwen kunnen gaan opleveren. Belangrijk in het realiseren van kwaliteit is daarnaast het goed meenemen van betrokkenen, zoals bewoners en ondernemers uit de buurt. "Beschouw hen als experts, want dan voer je op gelijk niveau gesprekken. Vaak blijkt dat burgers veel kennis hebben over lokale waarden. Zij kunnen prima meedenken over keuzes waar ontwerpers voor staan bij het ontwikkelen van een gebied."

Stadsentree / Stationsplein Zwolle

<https://www.zwolle.nl/stadsentree-stationsplein-stationsweg>

Ontwerpprijsvraag biobased en natuurinclusief bouwen op de Nieuwe Veemarkt in Zwolle

<https://www.collegevanrijksadviseurs.nl/projecten/nieuwe-bouwcultuur/prijsvraag-zwolle>

<https://www.zwolle.nl/nieuwe-veemarkt>

Experimenteren voor een kringlooplandbouw

Boerderij van de Toekomst



Pieter de Wolf is projectleider Boerderij van de Toekomst en WUR-onderzoeker. De locatie waar hij werkt is bijzonder te noemen vanuit zowel historisch als huidig perspectief. Bij het droogvallen van de Flevopolder, begin jaren '70 van de vorige eeuw, is een aantal locaties voor landbouwinnovatie en -onderzoek aangewezen. De Boerderij van de Toekomst - nu gedragen door Provincie Flevoland, ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) en Wageningen University & Research (WUR) - is een van de laatste, overgebleven locaties uit die oorspronkelijke reeks. Doel van dit proefstation en het hier uitgevoerde onderzoek lag van meet af aan in de landbouw. Een bijzonder aspect daarin is de nagestreefde combinatie van een

onderzoeksfaciliteit met een actief akkerbouwbedrijf. Dat komt voort uit de ambitie om een 'platform te zijn voor ketenpartijen, landbouworganisaties, overheden en maatschappelijke organisaties om de discussie te voeren over het huidige grote economische systeem waar de landbouw onderdeel van is'. Het proefstation probeert dus een verbindende schakel tussen onderzoek en praktijk te zijn en niet een uitsluitend wetenschappelijk 'reservaat'. Dat is ook zichtbaar omdat vertegenwoordigers van de brancheorganisatie (BO) Akkerbouw in de programmaraad zitting hebben. Aanvullend zijn agrariërs vertegenwoordigd in themagroepen (met onderwerpen als agro-ecologie, energie, mechanisatie, reststromen/kringlopen en

verdienmodellen) die de boerderij inhoudelijk adviseren. Ook via klankbordgroepen en (fysieke) workshops wordt voortdurend de relatie tussen innovatie en praktijk gezocht. Die strategie is belangrijk, zo niet noodzakelijk, gezien die de grote veranderingen die de landbouwsector doormaakt én nog staat te wachten. Kringlooplandbouw staat daarbij centraal; een vorm van landbouw die 'in staat is om in harmonie met mens, maatschappij, natuur en landschap te functioneren en die de boer een gezond inkomen biedt gericht op langdurige continuïteit.'

Zo wordt hier dagelijks bij Lelystad gezocht naar en getest voor een landbouw die klimaatrobust is door een weerbaar systeem dat minimaal gebruik maakt van gewasbeschermingsmiddelen en kunstmest, en tegelijkertijd maximaal inzet op circulaire stromen om planten- en bodemvoeding mogelijk te maken. En dit alles liefst zonder gebruik van fossiele energiebronnen. Al deze inspanningen zijn pas echt geslaagd wanneer het concept van de boerderij uiteindelijk in eigendom komt van haar stakeholders (lees: boeren) die het in de praktijk kunnen gaan toepassen. De boerderij maakt intussen vorderingen en slaagt er goed in om boeren mogelijke alternatieven van duurzame landbouw in de praktijk te tonen. Op een deel van het areaal wordt met het FieldLab (25 ha) een ontworpen

vorm van kringlooplandbouw gedemonstreerd. Een vorm van strokenlandbouw met smallere stroken waarop meer gevarieerde gewassen groeien. Die variatie is gunstig voor biodiversiteit van de akker én de omliggende natuur. Telling en metingen tonen aan dat er wel driemaal zoveel soorten fauna en flora voorkomen. Boeren kunnen hier met eigen ogen aanschouwen wat een meer duurzame praktijk van land verbouwen oplevert. Deze ruimte om te experimenteren en (ook) fouten te maken heeft een regulier boerenbedrijf immers niet. Boeren wordt ook aangemoedigd elementen uit de proeven toe te passen in het eigen bedrijf.

Terwijl De Wolf de kansen en bereikte resultaten uitlegt laat een participerende boer op de achtergrond zien hoe hardnekkig een transitie soms kan zijn. Met een grote machine worden de bermen gemaaid en geklepeld. Het resultaat is ongetwijfeld netjes, maar deze praktijk is redelijk funest voor de beoogde biodiversiteit. De Wolf, droogjes: 'Niet iedereen is nog overtuigd en we hebben het zelfs hier nog niet helemaal onder controle...'

<https://farmofthefuture.nl>

Uitdagingen voor een toereikend netwerk

Batterijopslag GIGA Rhino en Buffalo

Terwijl de koeling van de gigantische batterijen raast, legt Ruud Nijs, CEO van GIGA Storage nut en noodzaak van batterijopslag toe, zowel op deze locatie bij Lelystad als landelijk. GIGA Storage is ontwikkelaar, manager en investeerder van energieopslag in grootschalige duurzame projecten in Europa 'met als doel gas- en kolencentrales te vervangen en te zorgen voor netstabiliteit'. Het bedrijf werd in 2018 opgericht nadat bleek dat opslag van duurzaam gewonnen energie een (groeiend) knelpunt bleek. In tegenstelling tot de praktijk bij reguliere energiecentrales wordt energie opgewekt met duurzame bronnen (wind- en zonne-energie) niet altijd op het 'juiste' moment opgewekt. Opslag is daarom nodig om duurzame energie ook een betrouwbare bron te laten zijn. De energie die hier wordt opgeslagen is afkomstig van het naastgelegen windmolenpark Neushoortocht. De Rhino-batterij, met een vermogen van 12 MW/7,5MW, was bij de oplevering in 2020 de krachtigste batterij van Nederland. De hoeveelheid energie die er op jaarbasis wordt opgeslagen komt overeen met het jaarlijks elektriciteitsverbruik van ongeveer 5.000 huishoudens.

Batterijen als deze moeten ook het afschakelen van duurzame energieproductie beperken, een probleem dat steeds meer private bezitters van zonnepanelen bij een zonnige dag ervaren. Omvormers voorkomen overbelasting van het laagspanningsnet in een wijk, de opgewekte stroom kan vervolgens niet worden gebruikt. Op een hoger schaalniveau stabiliseert dit type batterijen de overbelasting van het netwerk door duurzaam opgewekte energie tijdelijk op te slaan. Belangrijk doel is echter om de groei van én het geloof in meer hernieuwbare energie op het elektriciteitsnet te steunen en faciliteren. Deze batterijopslag levert zo een bijdrage aan het verminderen van de CO₂-uitstoot, maar is nadrukkelijk ook het resultaat van een achterblijvende capaciteit van ons stroomnetwerk. Er wordt hier, en bij vergelijkbare batterijopslagen, dus een congestie in het netwerk opgeheven. De toegepaste technologie is echter nog niet inzetbaar op een lager schaalniveau, bijvoorbeeld als buurtbatterij. Daar zijn regels op het gebied van (brand-)veiligheid en het geproduceerd geluidsniveau nog niet voor op orde. De hier gebruikte technologie mag ook (nog) niet ondergronds

worden aangelegd. Plaatsing in landbouwgebied zoals hier of op een industrieterrein, zoals bij de voormalige aluminiumfabriek Aldel (Damco-terrein) in Delfzijl, zijn vooralsnog de enige opties. Ondanks die beperkingen vanwege de veiligheid en de nabijheid tot woonomgevingen staan deze installaties wel symbool voor de energietransitie die nu plaatsvindt. De uitdagingen van een verdere acceptatie en integratie van een duurzaam energienetwerk zijn evident, met alle nieuwe ruimtelijk elementen die daarbij horen, variërend van zonnepanelen, windmolens, batterijopslag en meer. De technologie en de bijbehorende infrastructuur in hun huidige vorm en plaatsing hebben vaak een nog relatief perifeer en voor velen onzichtbaar karakter.

Ze zijn desondanks een voorbode van een ruimtelijke conditie waarin energieopwekking, -transport en -opslag een grote impact gaan hebben. De transitie van het elektriciteitsnetwerk en de bouw van nieuwe technische faciliteiten zal op verschillende schaalniveaus zeer ingrijpend zijn. Zorgelijk daarbij is dat de ruimtelijke kwaliteit niet altijd gewaarborgd is of überhaupt niet op de agenda staat. Pallas Achterberg, Challenge Officer bij Alliander, stelt in dat verband vast dat geld vaak de primaire prikkel is. Het gaat dan, ook hier, om het terugverdienen van de investeringen op zo kort mogelijke termijn. Die focus beperkt een integrale benadering van de problematiek en kleurt de kansen van de te behalen ruimtelijke kwaliteit. Zoals ook hier te zien is: een hek met klimop die het zicht op de batterij (ter grootte van een aantal containers) moet ontnemen.



<https://giga-storage.com/nl/>

Aanstekelijke gebiedsontwikkeling

Marker Wadden



Het Vitruvius-gezelschap zet koers naar de Marker Wadden met de topzeilschoener de Willem Barentsz. Aan boord worden toelichtingen op het doorlopen proces, de bereikte resultaten en huidige status toegelicht door respectievelijk Roel Posthoorn (projectdirecteur uitvoeringsorganisatie Marker Wadden), Andre Rijsdorp (directeur/eigenaar van Plan+Proces Advies en sinds 2011 plaatsvervangend projectdirecteur namens Natuurmonumenten) en Ben Viveen (gepensioneerd assetmanager vanuit Rijkswaterstaat en actief voor Marker Wadden). Daarbij komt vrijwel direct de positieve impact van dit project voor de flora/fauna, de regio in algemeen én het gewenste vervolgtraject van deze gebiedsontwikkeling ter sprake. Het betreft, vanzelfsprekend, allereerst de mogelijkheden van een uitbreiding van de nu ontwikkelde archipel, maar ook de (plannen voor) een verdere (her-)ontwikkeling van de kustzone van Lelystad. Het succes van de

Marker Wadden blijkt aanstekelijk te zijn. De kustzone langs de Oostvaardersdijk bij Lelystad zou moeten veranderen 'in de geest van' de Marker Wadden. Daarbij worden een recreatieprogramma- en woonmilieus voorzien die aanvullend zijn op huidige aanbod van de stad. De beoogde zone ligt echter buitendijks, wat vooralsnog op enig voorbehoud (zie kamerbrief I&W, december 2022) uit Den Haag kan rekenen. De politiek wil liever geen precedent voor buitendijks bouwen scheppen in het licht van de nodige maatregelen tegen klimaatverandering.

De glans en overtuigingskracht van de inspirerende natuurontwikkeling, min of meer parallel aan de dijk Enkhuizen-Lelystad, is zonder meer overtuigend. Het is een unieke vorm van natuurgerichte gebiedsontwikkeling waar een nieuw en robuust natuurgebied op innovatieve wijze met en voor de natuur ontwikkeld is. De kunstmatige archipel van zeven

eilanden, aangelegd met zand, klei en slib uit het Markermeer, wordt door twee duinenrijen beschermd. De eilanden bestaan voornamelijk uit moerassen en ondiepe wateren en zijn zeer geschikt als habitat voor vogels. Het herstel van het vogellevens in het Markermeer was een van de doelen. De niet-mensgerichte benadering, die de ontwikkeling van het landschap zoveel mogelijk overlaat aan de natuur vormt de basis van een van de grootste natuurherstelprojecten van West-Europa.

Het bereikte resultaat is eveneens betekenisvol wanneer ook de voorgeschiedenis wordt meegenomen. Volgens de betrokken projectleiders is in het recente verleden immers veel ruimte en land ingericht op basis van andere uitgangspunten (landwinning, agrarische functies, waterveiligheid, economische infrastructuur) waarbij niet altijd voldoende rekening gehouden werd met bestaande waarden van een gebied. Die aanpak heeft veel, zo niet alles, te maken met onze roemruchte traditie van leven onder zeeniveau. Maar ook andere automatismen, zoals het voldoen aan bepaalde criteria voor (bijvoorbeeld) EU-subsidies of het gemak van 'een al rijdende trein' spelen een rol bij die houding. Vanuit dat denken en handelen werden sommige veranderingen voorheen te gemakkelijk terzijde geschoven. Door het hanteren van die principes is 'schade' aan het landschap en de biodiversiteit toegebracht. De Marker Wadden laten zien dat het anders kan en moet en

het markeren dus een belangrijke transitie in de omgang met ons kunstmatige landschap.

Vanuit die constatering is het vervolgens de vraag hoe en of deze formule kan worden opgeschaald, in zowel omvang als spreiding. Tevens rijst de vraag aan welke bestuurlijke knoppen kan worden gedraaid om deze vorm van gebiedsontwikkeling vaker leidend te maken. Het beoogde 'vervolg' bij Lelystad laat zien dat de praktijk en het beleid weerbarstig kunnen zijn. In het verlengde hiervan een oproep van het Vitruvius-gezelschap: tenminste tien procent van de komende (her)ontwikkeling zou een gebiedseigen karakter moeten hebben en gebaseerd moeten zijn op een groen-blauwe dooradering. Er zou veel nadrukkelijker voor natuur moeten worden gekozen, waarbij niet langer een vastgestelde set van regels, maar een dynamische en adaptieve houding centraal staat. De Natura 2000-gebieden zouden voorts zowel startpunt als ondergrens moeten zijn. Bij de programma's zou dan de focus niet uitsluitend op de aanleg maar ook op de doorontwikkeling moeten liggen. Een verandering die als vanzelf zou leiden tot een gewijzigde waarde en betekenis van (groen) beheer. Op naar Natura 2100!

<https://www.natuurmonumenten.nl/projecten/marker-wadden>

Vrije denkers, verbeelders & jongeren



Dit is de uitgeschreven versie van de column die vrije denker Lucas de Man uitsprak op de boot van Marker Wadden naar Lelystad, als slotstuk van Op Pad met Vitruvius.

Beste Vitruvianen,

Zo werden we de afgelopen 3 dagen steevast aangesproken in de groepsapp. Beste Vitruvianen. Heerlijk, klinkt het. Een beetje mysterieus zelfs. Alsof ik plots bij een geheime club hoor, een genootschap dat bij volle zon in overhemd met lange mouwen en een broek die het hele been bedekt, wandelingen maakt om dan met zijn allen in auto's te stappen die de namen van seizoenen dragen en vervolgens rond kampvuren magische rituelen en diepe gesprekken te voeren over hoe de ruimte orde kan of moet krijgen, of niet...

Kortom, een genootschap waar je bij wilt horen. De Vitruvianen. Afgeleid van Vitruvius, de Romeinse Genieofficier uit het leger van Caesar, die in zijn standaardwerk de architect omschreef als een mens die moest beschikken over vele soorten kennis. Hij noemde onder meer filosofie, natuurkunde, muziek, geneeskunde, recht en astronomie, naast natuurlijk bouwkunde en esthetiek. Een echte uomo universalis. Was Vitruvius zelf ook.

En wij zijn dan Vitruvianen. Zijn volgelingen? Zijn leerlingen? Of gewoon zwaar geïnspireerd door zijn

basisprincipes dat alle architectuur Stevig, Gebruiksvriendelijk en Mooi moet zijn? Wist je trouwens dat hij een paar pagina's na zijn 3 principes in zijn boek schrijft dat een architect zich ook weer niet te strikt hoeft te houden aan deze regels. Al was het maar, en ik citeer nu Vitruvius zelve, "omdat de grondsoort en de beschikbare bouwmaterialen ter plaatse altijd kunnen verschillen". Dus je moet wel regels hebben en volgen, maar er ook flexibel mee omgaan. Het moet dus wel universeel zijn maar ook lokaal geënt. En je moet interdisciplinair, integraal, intertransdepartementaal en ook van allerlei markten tegelijk thuis zijn en dat allemaal met elkaar kunnen verbinden, zonder te dominant te wezen maar wel sturend anders gebeurt er niets.

Kijk dat zijn dus Vitruvianen. Dat is wie wij zijn. Of toch dat zouden wij moeten zijn, of worden? Toch? Het doel van deze 3 dagen is, en ik citeer die andere bekende uomo universalis, MooiNL-manager Gido ten Dolle: "het opleveren van nieuwe inzichten waarmee we vanuit programma MooiNL ons voordeel doen en die tegelijk concrete input kunnen leveren voor de nieuwe Nota Ruimte die in 2024 zal verschijnen". Het is dus niet zomaar wat wandelen in witte, blauwe al dan niet kek beprinte overhemden en donkere broeken. Het is de toekomst van het Nederlandse landschap bepalen. Het is de ruimte

herinrichten, nieuwe verbonden stichten, mensen en overheden verbinden en jaren van wantrouwen overwinnen. Het is loslaten, veranderen en laten groeien. En zelfs al een klein beetje oogsten. Zonder teveel vast te leggen zodat er later nog genoeg kan veranderen. Maar liefst wel binnen een visie die het Nu vorm moet geven zodat er überhaupt een later is om te veranderen.

Jeetje, wat een opgave, denk ik dan. Het is applaus geven aan de koplopers, ruimte aan intrinsieke passie en kaders voor opschaalbaarheid. Het is 7 jaar als je gaat voor schoonheid en slechts 7 maanden als je kiest voor geld. Geld, GELD! Terwijl het na jaren van alleen, nu weer moet gaan over de waarde die je gezamenlijk telt. Zo, denk ik dan, wat een verantwoordelijkheid rust er op de schouders van de Vitruvianen. Waren we net nog geïnspireerde leerlingen, nu zijn we plots gepromoveerd tot de leermeesters zelf. Wij hier moeten even de ruimte vorm gaan geven met alle nuance en visie en voorzichtigheid die dat vraagt. En Jazeker, we zijn een bont gezelschap van heel slimme, ervaren mensen en een paar anderen. En ja, er gebeurt al veel goeds vanzelf en van onderop en bovenaf en links en rechts en diagonaal dat we kunnen en moeten verbinden tot nieuwe ecosystemen die dan over x aantal jaar weer ontward zullen worden door anderen die inzichten kregen over hoe het nu eindelijk wel moet. En nee, dat

is niet cynisch, dat is goed. Zo gaat het immers met ruimte, in golven, en beweging. Want ruimte, net als tijd staat nooit stil. En laat ons eerlijk zijn. Wij hier, zijn niet gekozen omdat we zo goed, belangrijk of visionair zijn, maar meer omdat we er toevallig bij zijn op het moment dat het zo erg uit de hand gelopen is dat hoe het was niet meer gaat hoe het ging en dat het wel anders moet. En wij doen ons best en gaan nog meer ons best doen maar de Natuur schreeuwt uiteindelijk het luidst, in de stilte na ons geblaat. Toch, het is niet niets, Vitruviaan te zijn.

Dus dacht ik, om u vol moed en energie Op Pad te sturen al waarna u zich even vol aan uw taak zult kwijten om de ruimte vorm te geven zodat we ze ook los kunnen laten, en omdat het hier traditie is, een soort gedicht:



Lucas de Man

Wij gaan de komende 3 dagen met z'n alle samen op pad
We gaan de ruimte weer vorm geven Lucas, lijkt je dat wat?
Ik zeg: ik weet het niet, hoe, waartoe, ik heb geen idee
Ah, bij Vitruvius, wij ook niet, daarom juist, ga nou mee

Dus 3 dagen in weer en wind, van Stationsgebied naar Marker Wadden
Van koploper naar toekomst-hoper stapt dit bont gezelschap licht gezwind
Op zoek naar visie en kaders, verstoken van oordeel en laders
Met als enige doel het nu eindelijk weer eens anders te gaan doen

Ruimte moet er komen, zoveel is duidelijk
Maar voor zoveel moet die er zijn, dat het mij soms duizelt
De opgave is onmetelijk, de noodzaak onvergeeflijk
Hoe krijg je echte beweging en niet oude zakken nieuwe wijn?

Het gaat om mens, bodem, water en natuur
Om waarde, verbondenheid en, natuur
Om luisteren, loslaten en sturen
En het gaat om natuur, om wat er wel nog overblijft
Na ons tijdelijk gedool in deze oneindigheid

Natuur – ze hoeft niet gered, ze komt er wel
Zij luidt juist voor ons de bel, want zie je:
Wij geven geen orde aan de dingen
Wij zoeken gewoon plaats voor ons eigen spel
En omdat we dat nog even willen blijven spelen
Moeten we de ruimte weer vorm gaan geven.

Da's goed zegt zij, doe dat maar even
maar dan moet je wel gaan leren
Deze eerst te creëren - in jezelf
Dat wil zeggen: de ruimte om te accepteren
Dat je het meeste niet zult weten
En het dus samen met anderen moet genereren.
Opnieuw en opnieuw – ofwel: re-genereren
Dat je samen met anderen moet regenereren.
Dat is ruimte creëren, en zoveel verschillen integreren
Dat het een kleurenfeest wordt
In plaats van eentonig grijs op je bord

Wat ik heb geleerd van de afgelopen dagen?
Dat het 'm zit in de passie, het samen en de verscheidenheid
En dat zelfs de meest idiote beslissingen
Uiteindelijk worden ingehaald door de tijd

Veel plezier en wijsheid de komende jaren
Ze worden vreselijk boeiend
Sorry, ik bedoel: vreselijk en boeiend

Ook Rome is niet in 1 keer gebouwd

Over wendbare plannen voor een onvermijdelijke toekomst

Wouter Veldhuis, Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving, sprak deze column uit op dag 2 als reflectie op ons bezoek aan Zwolle.

Vandaag, 1 juni, wandelden we met Vitruvius, want we hebben haast. En als je haast hebt kun je beter eerst even vertragen en je oor te luisteren leggen, zodat je betere keuzes kunt maken. Dat valt echter niet mee, goed luisteren. Zeker niet op een dag met zoveel gesprekken. Ik heb mijn uiterste best gedaan en zo nu en dan hoorde ik ook stemmen die weinig gehoord worden.

Park Wezenlanden, de plek waar de dag begon. Dit fantastische stadspark van Zwolle was tot 100 jaar geleden nog een drassig land dat onder invloed stond van de getijden van de Zuiderzee. De bodem is nog steeds drassig, dus de majestueuze Vleugelnoten waar we onder staan voelen zich thuis. Helaas overstemt verkeersgeluid de vogels. Zal dat veranderen als we over 30 jaar all electric zijn?

Tolhuislanden, de realiteit op zijn hardst. Een (weidevogel)gebied ingeklemd tussen de A28, de Steenwetering, spoorlijn, Nieuwendijk en de Lichtmis. De eerste windboer ving hier een mooie som geld, maar praat niet meer met zijn burens.... En ergens in het veld antwoordt de koekoek zacht: Het kan ook anders. Vrachtwagens zetten hier nu de toon, maar, zo lijkt de koekoek te zeggen, luister ook eens naar het hoopvolle verhaal van de windcoöperatie die steun en ruimte krijgt, tussen

de bedrijvenparken van Zwolle en Staphorst. Een schone toekomst met wuivend riet en suizende wieken lonkt. Dankzij de koekoek kijken we om ons heen. Ruimte zat, nu nog. Oei, zo'n mooi initiatief. Op zo'n slecht geplande plek. En weer komt het als een mokerslag binnen: kunnen we alsjeblieft afscheid nemen van 100 jaar eendimensionale planning, vastgelegd in onafwendbare plannen? Dit is bedrijf, dit is natuur, dit is windpark. Nee! Dit nooit meer! Wij willen van naast elkaar naar bij elkaar, door elkaar en vooral voor elkaar!

In het Zwolse Hof de Volharding wordt duidelijk hoe je tegelijk vasthoudend en wendbaar kunt zijn. Door de crisis heen is Zwolle blijven bouwen aan een leefbare stad. Met aan de basis een fundamentele waarde die overal in de stad terugkomt: een thuis voor iedereen. En juist door het klein te houden ben je wendbaar en bereik je grote dingen. De Volharding is een plek die het verleden in de armen sluit en op zijn beurt weer omarmd wordt door bewoners. De vele bloempotten die het autovrije Hof sieren: de liefde spat er vanaf. Maar ook het geld. Juist daarom heeft minister Hugo de Jonge terechte twijfel. Kun je deze kwaliteit ook maken met betaalbare woningen? Ik denk van wel, want het goede doen kost meestal niet veel meer. Het zijn juist de verkeerde keuzes die ons op kosten jagen.

En dan regeneratief Landgoed Roggebot, tussen Dronten en het

Vossemeer. 'Hier hoor, ruik, voel, proef en zie je de natuur', aldus Yugen Forest-oprichter Sjanett de Geus. Het is historische grond, eeuwenlang geconserveerd door de Zuiderzee. Naast de natuur voel ik vooral een diepe verbondenheid met onze cultuur. Sporen van de vierduizend jaar oude Klokbeercultuur liggen hier nog direct onder het oppervlak, in de onaangerode grond. Ik probeer naar hun ongehoorde stemmen te luisteren, maar deze worden in mijn hoofd overstemd door het vliegtuiglawaai van laag overvliegende prijsvechters die hier over enkele jaren zullen opstijgen. De idylle van scharrelende bosvarkens en klaprozen wordt ernstig verstoord door de wetenschap dat wij hier allemaal cruciale waarden te grabbel gooien voor de luchtvaartindustrie die onze planeet moedwillig naar de afgrond stoot. Is er nog iemand die niet twijfelt aan het onzalige idee dat spreiding hinder vermindert en welvaart vergroot? Durven we nu wel wendbaar te zijn? Kiezen we aan de vooravond van de opening van Lelystad Airport toch voor gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde? Want ruimtelijke kwaliteit is niet de pleister die achteraf op een plan wordt geplakt om de pijn te verzachten. Het is aan ons om ervoor te knokken dat ruimtelijke kwaliteit de stevige basis vormt van fundamentele keuzes over de ordening en toekomst van ons land.



Wouter Veldhuis
Rijksadviseur voor de
Fysieke Leefomgeving

Jannemarie de Jong, Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving, ging alle 3 de dagen mee Op Pad met Vitruvius, hierbij haar 'geflipte' reflectie, met als inspiratiebron het succesvolle onderwijsconcept 'De Omgedraaide Klas'.

Ode aan het buitengewone

Aan het eind van een welbestede dag op pad met Vitruvianen in het mooie Salland, bracht ik een ode aan mensen die niet doen wat de gevestigde orde verwacht, die een situatie zoals die zich voordoet niet zomaar voor lief nemen. Die de randen opzoeken van wat mogelijk is vanuit verlangen om het goede te doen. Het goede in termen van Vitruvius als verbinding van wat we nuttig en nodig vinden, wat onze zinnen prikkelt en wat niet alleen nu, maar ook later nog op het predicaat 'goed' kan rekenen. Zoals de initiatiefnemers van de aardehuizen in Olst die hun droom wisten te realiseren om in groepsverband een duurzaam wijkje te bouwen. Het weer zat natuurlijk mee op deze 31e mei, maar ik waande mij er in het paradijs. Zo'n leefomgeving gun je ieder kind, en overigens kun je hier ook uitstekend, gezond, samen oud worden.

Vertrouwen en visie

Voor wie Olst niet kent (je weet het nooit met Randstedelijke lezers): het is een dorp aan de IJssel dat met stip bezig is om het walhalla te worden van biobased bouwen en Collectief Particulier Opdrachtgeverschap (CPO). Het aardehuizen initiatief in Olst had het geluk een gemeentebestuurder te treffen die ruimte en vertrouwen gaf,

die meedacht. Iemand met visie, zoals we mogen verwachten van bestuurders. Mooi om te zien dat het dan niet bij één voorbeeld blijft. De gemeente zag kennelijk de voordelen van actief burgerschap. Na de aardehuizen kwam het Vriendenerf tot stand, een kleinschalig CPO- project voor en door actieve vijftigplussers. En nu wordt volop gebouwd aan de Olstergaard, een wijkje met verschillende CPO-projecten met veel biobased huizen waarvoor de gemeente zelf initiatiefnemer was. We bezochten onder meer een deel met Tiny Houses op mandelige grond waar de bewoners volgens permacultuur principes tuinieren. Waar een klein dorp groot in kan zijn!

Niet vreemd dus dat we op deze dag ook getuige mochten zijn van de ondertekening van de Green Deal Biobased (ver)bouwen in Salland. In 2030 worden in Salland jaarlijks 1.000 nieuwbouwwoningen en nog eens 2.000 bestaande woningen (deels) gebouwd of verbouwd met lokaal geproduceerde biobased bouwmaterialen. Dat gaat lukken door een sterk netwerk van landbouwers, loonwerkers, verwerkers, bouw- en isolatiebedrijven, woningcorporaties, overheden, kenniscentra en de Rabobank. Mijn ode is zeker ook aan deze voorlopers gericht.

Geflipte planning

Nog zo'n heerlijke 'buiten-gewone' plek die we bezochten is Koe in de Kost. Je kunt hier dineren met wit tafellinnen op stobalen in de voergang van de koeienstal. En logeren in Grondulo's (zonder televisie!) die van een afstandje doen denken aan

Laten we de instrumentenkoffer waarmee we de dialoog over Omgevingskwaliteit voeren dus snel aanbieden in deruimtelijke praktijk en als standaard opnemen in de nieuwe Nota Ruimte.

bergen kuilgras bij het boerenerf. Een familiebedrijf waar ieder doet waar ie goed in is en blij van wordt. Wat helaas lang niet iedereen in de agrarische sector kan zeggen. Wat deze voorbeelden gemeen hebben is dat de verandering is ingezet vanuit de leefwereld, door mensen zoals jij en ik. Mensen met een sterke ambitie die hun droom vervolgens moeten zien in te passen in de stelsels die onze systeemwereld in de vorige eeuw heeft opgebouwd. Met de beste bedoelingen, maar nu steeds vaker storend, in plaats van sturend. Terwijl ik juist hier ervaar dat de dagelijkse leefomgeving kwaliteit heeft omdat mensen vanuit zorg en wederkerigheid wonen, werken en samenleven. De wereld op zijn kop. Het doet me denken aan het concept *Flipping the Classroom* uit onderwijsland.

In de 'Omgedraaide Klas' wisselen docenten de klassikale instructie om met het individuele huiswerk. De klassikale instructie wordt online aangeboden en de leerling bestudeert dat thuis. Het 'huiswerk' wordt gezamenlijk in de klas gemaakt. Er is meer en effectievere tijd voor interactie.

kan de energie opbrengen om tegen 'het systeem' in te gaan. In de geflipte planning nemen we een initiatief dat de Vitruviustoets kan doorstaan als vertrekpunt. Hoe je de Vitruviustoets uitvoert kun je lezen in het cahier dat werd gemaakt voor de Vitruvius-driedaagse. Bestuurders en de ambtelijke ondersteuners gaan vervolgens kijken hoe het initiatief passend gemaakt kan worden in de systeemwereld. Die daarmee vanzelf ook verandert.

Hmmm, was dit eigenlijk niet de bedoeling van de Omgevingswet die in 2024 toch echt wordt ingevoerd? Laten we de instrumentenkoffer waarmee we de dialoog over Omgevingskwaliteit voeren dus snel aanbieden in de ruimtelijke praktijk en als standaard opnemen in de nieuwe Nota Ruimte.



Jannemarie de Jong
Rijksadviseur voor de
Fysieke Leefomgeving

Timothy Stacey is antropoloog en Researcher bij Urban Futures Studio (UU). Op uitnodiging van MooiNL ging Timothy mee Op Pad met Vitruvius in de rol van Kwaliteitsluisteraar. Op ons verzoek schreef hij ook een reflectie.

Voor de meeste mensen is het idee dat religie ook maar iets te maken heeft met beleid niet alleen verwarrend, maar ook potentieel gevaarlijk. Vooral in seculiere landen wordt de beleidswereld gezien als een ruimte die vrij is van religie. Maar ik stel voor dat zelfs als religie formeel verbannen is uit beleidsruimtes, er toch religie-achtige krachten zijn die ons denken en onze praktijk vormgeven. Ik beschrijf deze krachten graag als religieuze repertoires: onze mythen, rituelen, magie en tradities. Door aan te nemen dat we boven religieuze repertoires staan, worden we er alleen maar afhankelijker van. Ons doel als verantwoordelijke, reflexieve beoefenaars zou juist moeten zijn om onze repertoires aan de oppervlakte te brengen en er kritisch over na te denken, sommige te versterken en andere te verwerpen.

Het Mooi Nederland-team nodigde mij genereus uit Op Pad met Vitruvius om het beleidsproces te heroverwegen als een rituele ruimte. Tijdens mijn betrokkenheid had ik de

gelegenheid om een aantal van de repertoires te observeren. De repertoires die ik observeer zijn ook niet volledig en gelden niet voor alle Op Pad-deelnemers.

Mythen

In dit stuk ga ik in op een aantal mythes die ik bij Op pad met Vitruvius reisgenoten heb waargenomen. Ik identificeer ze op basis van hun onderliggende kernideeën. Als we in de moderne samenleving de term mythe horen, wordt deze meestal geassocieerd met gespierde Griekse halfgoden of onwaarheden die door populistische charlatans worden verkondigd. Een mythe is een onwaar verhaal. Ik zie mythen eenvoudigweg als verhalen over grote gebeurtenissen en personages die ons inspireren om op bepaalde manieren te handelen, vaak onbewust. Ik denk dat mythen vier kwaliteiten hebben:

- Ze geven antwoord op existentiële vragen als “waarom zijn we hier?” en “waarom overkomt mij dit?”.
- Ze zijn normatief
- Ze omvatten onwaarschijnlijke of diepgaande handelingen
- Ze beïnvloeden de manier waarop we ons de wereld voorstellen en actie ondernemen.

Vitruvius

Vitruvius is in de loop der tijd een mythisch personage geworden. Het idee van de drie waarden - Gebruikswaarde, Belevingswaarde

en Toekomstwaarde - komt uit het werk van Vitruvius. En het geritualiseerde Op Pad met Vitruvius nodigt ons uit om in zijn voetsporen te treden. Vitruvius was een keizerlijk ingenieur en architect die machines ontwierp voor oorlog. We moeten onszelf hier enkele kritische vragen stellen. Wat zegt het over een groep die een hoofdarchitect van het Romeinse Rijk als held neerzet? Hoe zouden we een koloniale houding kunnen reproduceren als we zijn waarden vieren? Voor wie en waarvoor moet een gebied nuttig zijn? Voor wie moet de identiteit van een plek herkenbaar zijn? Hoe kan ons idee van schoonheid en duurzaamheid hier in Nederland (on-)afhankelijk zijn van de uitbuiting van mensen en de winning van grondstoffen elders?

Laten we dan eens dieper ingaan op de drie waarden. Samen lijken ze mensgericht. In geen van deze waarden lijkt de niet-menselijke wereld een inherente of relationele waarde te hebben. Een gebied wordt gedefinieerd op basis van wat het bijdraagt aan mensen: nu - maar ook in de toekomst. Nadenken over de toekomst is natuurlijk een stap vooruit, maar wat voor toekomst wordt er uiteindelijk voor ogen gesteld? Proberen we alleen maar een paar natuurgebieden veilig te stellen terwijl we bedrijventerreinen en woningen eindeloos laten uitbreiden?

En het allerbelangrijkste: is er iemand anders in wiens voetsporen we zouden willen treden? Wie zou onze gids moeten zijn terwijl we een onzekere toekomst tegemoet lopen?

Dijkbouwers

Een van de sterkste mythes in het Nederlandse duurzaamheidsdiscours is die van de Nederlanders als dijkenbouwers: heldhaftige ingenieurs die met hun wetenschappelijke bekwaamheid het opnemen tegen de boef natuur. In de openingsparagrafen van het regeerakkoord over het milieu staat: “Zoals onze voorouders gezamenlijk binnenwateren inpolderden en Deltawerken bouwen, zo slaan wij nu de handen ineen om te bouwen aan een groene toekomst”. Hetzelfde idee werd vele malen herhaald door (inmiddels demissionair)



Timothy Stacey

minister Hugo de Jonge op de Novi-conferentie in mei 2023. Belangrijker nog, het staat in de openingszin van zijn voorwoord in het programmaplan van Mooi Nederland: “Wij zijn een land van ingenieurs en planners met een eeuwenoud geloof in de maakbaarheid van het land.”

Het gevaar van de mythe van de dijkenbouwer is dat ze ons aanmoedigt om ons te concentreren op technologische oplossingen voor klimaatproblemen. Hierdoor verwaarlozen we niet alleen de dringende politieke, sociale en economische veranderingen die moeten worden doorgevoerd, maar gaan we ook voorbij aan het feit dat maar heel weinig landen voldoende rijkdom hebben om dergelijke maatregelen door te voeren. Misschien nog problematischer is dat het voorbijgaat aan de manier waarop vooruitgang in duurzame technologieën vaak een nieuw, groen kolonialisme vereist: mijnbouw naar lithium, bijvoorbeeld.

Op welke manieren hebben we deze mythe tijdens onze wandeling gereproduceerd en uitgedaagd? Zeker, we hebben het gereproduceerd in onze demonstratie van de angstaanjagende watervloed die gemakkelijk kon worden

opgevangen door het goed aangelegde stationsplein van Zwolle. De Jonge liep op zijn witte gympen naar de waterkant. Het water uitdagend met de kracht van de Nederlandse ingenieurskunst als ruggensteun.

Aan de andere kant hebben we routinematig (?) gehandeld, mensen erbij betrokken en bezoeken afgelegd die suggereerden dat technologische oplossingen niet genoeg zouden zijn: we zouden ook sociale transformatie nodig hebben. Allereerst suggereert zelfs het feit dat we aan het wandelen waren, gevuld met kleine rituelen, dat we ons bewust waren van de noodzaak om heel anders te denken en te voelen. Dan was er de kritische bevraging van de scheiding tussen natuur en cultuur. Op de wandeling van het station naar de nieuwbouwwoningen in Zwolle stelden mensen kritische vragen over hoe betaalbaar de woningen waren. Het belangrijkste was het vermoeden van een alternatief door onze bezoeken aan de duurzame woonwijken in Olst en in ons verblijf tijdens de reis in het Yugen Forest Roggestaete in Dronten. Wat kunnen we van hen leren over hoe we ons opnieuw kunnen voorstellen hoe mensen zich verhouden tot het land en tot elkaar, en daarmee onze benadering van de ruimte?

We kunnen het land niet verder uitbreiden

Impliciet in de mythe van de Nederlandse Dijkbouwer is het idee dat we het land voor altijd kunnen uitbreiden. Teveel mensen? Creëer gewoon een nieuwe provincie. Veel mensen benadrukten me tijdens de wandeling dat dat niet meer aannemelijk is. Dus worden planners bang, raken zelfs gealarmeerd: “Wat kunnen we doen nu we het land niet langer kunnen uitbreiden?” In werkelijkheid hebben ze gewoon te maken met dezelfde vragen die andere landen altijd hebben. De echte vraag is: waar zullen offers worden gebracht? En wat wordt er gered? In de discussies die we voerden, leek het bedrijfsleven even belangrijk te zijn als de natuur. Zoals een deelnemer het verwoordde: “als je het soort innovatie [waardoor water efficiënt kan worden afgevoerd vanaf het stationsplein] wil dat we in Zwolle zagen, moet je bedrijven laten uitbreiden in de buitenwijken”. De achteruitgang van het milieu is dus de basis voor klimaatadaptatie. Maar anderen waren zeer kritisch over dit idee. Ze daagden onze gastheren uit over het idee om bedrijfsterreinen eindeloos te laten groeien. En ze vroegen zich af of het verduurzamen van dergelijke terreinen een *contradictio in terminis* is. Misschien moeten we ons als groep afvragen: wat zijn we bereid om te offeren? Eindeloze economische groei

Dit brengt ons bij de volgende mythe. In beleidsomgevingen lijkt het een kwestie van gezond verstand om aan te nemen dat eindeloze economische groei mogelijk is zonder de planeet nog meer schade toe te brengen. In de economie wordt dit ontkoppeling genoemd. Maar er is nog geen goed bewijs dat dit op wereldschaal mogelijk is. Op nationaal niveau is het ook twijfelachtig of we voortdurende economische groei kunnen combineren met het behoud van bestaande natuurlijke omgevingen.

De liberale droom – blinde vlek? Misschien is een van de redenen voor de diepgewortelde aard van sommige van deze mythes de voortzetting van een veel diepere mythe: dat naarmate de bevolking groeit, het leven precies zo kan blijven als het geweest is. Ik ervaarde dit als een blinde vlek tijdens onze wandeling. Ook al zagen we kleine inzichten van het ecodorp Aardehuis en het Yugen Forest, niemand, ook ik niet, was in staat om een duidelijke visie te geven van een heel andere manier van leven, en hoe dit ondersteund zou kunnen worden door ruimtelijke ordening. Ik sprak met een aantal mensen over dit raadsel. Aan de ene kant voelden de positieve projecten die we zagen te kleinschalig om een impact te hebben, en het leek niet onder huidige omstandigheden mogelijk om deze op te schalen.

Aan de andere kant voelden de aanpassingen aan de bedrijfs- en bouwpraktijken die op grotere schaal plaatsvonden veel te klein aan.

Als we proberen ruimte te ontwerpen zonder sociale kwesties aan te pakken, lijkt het logisch dat we met dezelfde problemen worden geconfronteerd. En ze zullen extremer worden naarmate de ruimte schaarser wordt. De vraag is dan hoe een lonend, duurzaam leven eruitziet en wat voor economie zo'n leven dient. Dat zullen we moeten inbouwen in onze overwegingen over hoe de ruimte moet worden verdeeld en ingericht.

Rituelen

Samen hebben we geprobeerd om de Op pad met Vitruvius wandeling als een ritueel proces te zien. Eén ding dat me al vroeg tijdens ons proces opviel is het gevoel dat rituelen iets aparts is en gescheiden zijn van ons gewone werkende leven. Dit terwijl rituelen een functie hebben om ons te verbinden met elkaar en het land en ons gezamenlijke doel te duiden. Mij viel op dat deze helemaal niet betrokken zijn bij het maak- en beleidsproces. Dit leidde ertoe dat ik dit punt echt wilde maken.

Rituelen zie ik namelijk als voorstellingen die ontworpen zijn om mensen op één lijn te brengen over hoe de wereld is, zou moeten

zijn of zou kunnen zijn. Rituelen zijn kun je zien als:

- Performatief: het zijn bewust geacteerd uitingen van hoe iemand zich zou moeten gedragen.
- Symbolisch: ze verwijzen naar diepere betekenissen en waarden.

Vanuit dit perspectief voeren we rituelen, of op zijn minst de schaduw van rituelen, uit in ons persoonlijke en werkende leven. Rituelen, of de schaduw ervan, zijn dus altijd betrokken bij wat we doen. Hoe dit beleidsproces naar een nieuwe Nota Ruimte zich ook had ontwikkeld, met of zonder wandeling, het brengt rituelen met zich mee: rituelen zijn er in de manier waarop we ons kleden voor het werk, de manier waarop we vergaderingen leiden en de manier waarop we met elkaar omgaan.

Loslaten

Het idee voor Op Pad met Vitruvius was om het te ontwerpen als een ritueel en daar doorheen kleine rituele ontmoetingen in te lassen. We wilden dat mensen hun eigen expertise en aannames loslieten en gezamenlijk nieuwe, gedeelde ideeën en doelen vonden. Dit was redelijk effectief. Ik was positief verrast door de oprechtheid van de mensen in de vele kleine rituelen die we door de dagen heen creëerden.

We zagen mensen dichterbij elkaar komen naarmate de drie dagen vorderden en langzaam een nieuw perspectief formuleren. Maar ik merkte ook de onderbreking op van de rituelen die in onze politiek de neiging hebben te domineren. Laten we ons nu tot hen wenden. Reificatie van de leider
Met 'reificatie' doel ik op het 'op een troon zetten' van mensen. Dit nieuwe Nederlandse woord kwam in me op tijdens de tweede dag in Zwolle, toen de minister een stuk met ons meeliep. Daarin waren namelijk weer andere rituelen ingebouwd: van de politicus die spreekt en voor wie we moeten knielen. Ook het rituele naspelen van de Hollandse dijkenbouwersmythe. In tegenstelling tot alle andere aanwezigen werd minister Hugo de Jonge die dag niet uitgenodigd om iets anders te doen dan normaal. Hem werd niet gevraagd zijn veronderstellingen opzij te zetten. Hij werd niet meegenomen naar een agro-ecologische boerderij. In plaats daarvan werd hij op 'dramatische' wijze uitgenodigd om een voorbeeld te zien van dezelfde visie die hij al twee jaar achtereen had gedeeld: dat we economisch kunnen blijven groeien en cultureel weinig verliezen als we in het oosten mooie steden gaan bouwen. We maakten een rondrit door een spectaculair deel van de stad, waarbij we het geloof opbouwden

dat verhuizen naar het oosten niet hoeft te betekenen dat je schoonheid, leuke cafés of cultuur verliest. Even voelde het alsof er geen compromissen gesloten hoefden te worden. Misschien moeten we bij een andere gelegenheid de minister op rituele wijze confronteren met enkele van de diepgaandere conflicten die we tijdens de wandeling hebben ervaren. Dit zou een kans zijn om radicale, politiek onverteerbare ideeën, zoals kringlooeconomie, veel minder controversieel te laten lijken.

Reificatie van de expert

Ik voelde een soortgelijke energie rond de Wageningse onderzoeker-boer in Flevoland toen we te gast waren bij de Boerderij van de Toekomst. Als vertegenwoordiger van de top van het raakvlak tussen wetenschap en beleid, sprak hij vol vertrouwen over wat er nodig was voor de toekomst, terwijl wij om hem heen stonden. We luisterden aandachtig toen hij ons vertelde wat we wilden horen: door intensivering en technologische innovatie kunnen we voedsel blijven produceren op vergelijkbare niveaus zonder veel te veranderen. Maar ik werd ook getroffen door tegengestelde voorbeelden. Twee senior teamleden merkten bijvoorbeeld dat de mededirecteur van Yugen Forest zich geconfronteerd voelde met een aantal zaken die haar werk

in gevaar bracht. In plaats van gewoon respectvol te luisteren en verder te gaan, wisselden de teamleden contactgegevens uit met de mededirecteur, waarbij ze benadrukten dat ze meer wilden horen.

Conclusie

Wat ik zag Op Pad met Vitruvius waren tekenen van een team van ruimtelijke ordenaars die de onafhankelijkheid en creativiteit hebben om dingen heel anders te doen. Ze zijn bereid om de manier waarop ze beleid ontwikkelen te veranderen, door verschillende ervaringen, ideeën en gevoelens in het proces uit te nodigen. Ze staan open voor de verhalen van mensen met heel verschillende visies op de sociaalecologische toekomst. Maar oude repertoires kunnen niet van de ene op de andere dag worden overwonnen. Als de groep invloed probeert uit te oefenen op veranderingen, is het cruciaal dat ze deze repertoires naar boven halen en kritisch nadenken over welke ze willen behouden en welke ze willen veranderen.



Bij een constructieve, toekomstgerichte dialoog over Ruimtelijke kwaliteit mogen jongeren niet ontbreken. Daarom nodigde MooiNL een jongerendelegatie uit om mee op Pad te gaan met Vitruvius: Dirk Brantjes, Duurzaamheidsconsultant en projectleider in de gebouwde omgeving (Arcadis) & Klimaatburgermeester Utrecht, Madelien Kindt, junior rentmeester (Klement Rentmeesters) en Sander van Venetië, Adviseur Omgevingskwaliteit bij Stichting Dorp, Stad en Land. Het was, aldus het drietal, een zoektocht naar oplossingen, nieuwe inzichten, inspiratie en kennis en er werd geprobeerd een definitie te vinden van ruimtelijke kwaliteit. Want wat betekent dat nu?

Ruimtelijke kwaliteit is afhankelijk van een juiste balans tussen schoonheid, functionaliteit en toekomstbestendigheid. Het vinden van deze balans is niet eenvoudig vanwege de vele opgaven die er liggen in Nederland die ruimte vragen; ruimte die schaars is. Op de 9 projectlocaties, deels burgerinitiatieven, die wij bezochten, kwamen allerlei vraagstukken samen en zorgden de integrale aanpakken voor duurzame oplossingen. Opvallend in onze ogen was dat in nagenoeg alle projecten initiatiefnemers stuitten op de beperkingen van bestaande wet- en regelgeving.

Madelien Kindt:

“Als het aankomt op het landelijk gebied ben ik me als rentmeester als geen ander bewust van de meervoudige opgaven die er liggen zoals natuur, voedsel, klimaat, energie en woningbouw. Ruimtelijke kwaliteit is hierbij evident, maar kan door urgentie en beperkende kaders op de achtergrond raken. We zouden ons meer kunnen richten op gebiedsgerichte processen. Op landgoederen bijvoorbeeld worden al eeuwenlang functies met oog voor de volgende generaties met elkaar verbonden: economie, ecologie en erfgoed, allen op kleine schaal. Het ‘oude’ waarden wordt nog al eens verward met ‘blijven hangen in het oude’. Maar in mijn ogen kunnen we geen stappen vooruit maken als we niet koesteren wat we al hebben en wat we dienen te bewaren om door te geven aan de volgende generatie. Dit is exact wat Nederland nu nodig heeft”.

Dirk Brantjes:

“Ruimtelijke kwaliteit wordt ook bepaald door bebouwing. Daarbij kan een goede inpassing met bijvoorbeeld groen en met gebruik van natuurlijke materialen in de omgeving een verschil maken. De huidige manier van bouwen zorgt nog voor veel CO₂-uitstoot, waardoor de opwarming van de aarde wordt versneld. Een transformatie naar een biobased en circulaire bouweconomie kan bijdragen aan CO₂-reductie klimaatadaptatie en een gezondere leefomgeving. Door

landbouwgronden in te zetten voor bouwmaterialen die worden gebruikt in Nederland los je gelijktijdig meerdere problemen op. Een goede ketensamenwerking is daarvoor belangrijk. Innovaties moeten worden gestimuleerd zodat ze beter schaalbaar zijn en niet alleen worden toegepast in kostbare projectontwikkelingen. Richtinggevende kaders en het herdefiniëren van waarden kunnen daaraan bijdragen”.

Het sectoraal benaderen van ruimtelijke vraagstukken werkt niet alleen in fysieke zin, maar ook in mentale zin polarisatie in de hand. Het uitstellen van keuzes en het niet van de grond komen van grootschalige visies en programma's komen dit niet ten goede. En dat is zonde, want zonder draagvlak zijn we nergens. Opgaven die op nationale schaal leven, kunnen op lokaal niveau verwezenlijkt worden en als voorbeeld dienen voor projecten elders. De grote opgave waar we in Nederland voor staan met de beperkte ruimte die we hebben, vragen om betere kaders en samenwerkingen. De ‘oude’ kwaliteiten inzetten om met herwaardering maatschappelijke waarden toe te voegen zoals sociale cohesie, biodiversiteit en een kwalitatief hoge leefomgeving kan resulteren in een Nederlands landschap die meerdere doelen dient, incrementeel grote resultaten boekt en waar meerdere generaties van kunnen genieten.



Sander van Venetië



Madelien Kindt



Dirk Brantjes

Interviews met Reisleiders & Kwaliteits- luisteraars



'Het is belangrijk dat we overal in Nederland onze ruimte biodivers gaan inrichten, niet alleen het agrarisch landschap, maar ook onze dijken en bermen en de openbare ruimte in de steden,' aldus Louise Vet, emeritus-hoogleraar evolutionaire ecologie aan Wageningen University. 'Toen de uitnodiging van Mooi Nederland kwam om vanuit het Perspectief Landbouw en Natuur mee te gaan met Op pad met Vitruvius heb ik gezegd dat ik me evenzo wil richten op thema's zoals energie, leefbare steden of water en bodem. Want wie wil werken aan een duurzame omgeving moet juist vanuit alle thema's samen denken.' Vet lacht: 'Gelukkig staat Programma Mooi Nederland precies zo'n geïntegreerde wijze van werken voor, en dus ga ik alle drie dagen mee op pad.'

Aanvalsplan Landschap

Vet weet wat de meerwaarde én de moeilijkheden zijn van het samenbrengen van uiteenlopende disciplines. Ze is onafhankelijk voorzitter van het bestuur van de stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel. Deze stichting presenteerde in 2022 het *Aanvalsplan Landschap*. Meer dan 200 partners – van overheden en universiteiten tot en met de Vogelbescherming en de Lidl – onderschrijven de ambitie van het plan om in Nederland 10% groenblauwe dooradering te realiseren. 65% daarvan moet in 2035 gereed zijn en de volle 100% in 2050.

Vet: 'Als je, zoals Mooi Nederland doet, streeft naar Ruimtelijke Kwaliteit in relatie tot gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde vormt een rijke biodiversiteit de basis. Maar om die 10% te halen moeten we

keihard aan de slag. Het is namelijk droef gesteld met onze biodiversiteit.' Vet somt op: 'Insecten zijn met 75% afgenomen, vogels, zoogdieren en vissen in het landelijk gebied staan onder grote druk en zo'n 60% van de landschapselementen is de laatste eeuw verdwenen door verstedelijking en intensivering en schaalvergroting in de landbouw.'

Adaptief vermogen

'Zonder een biodivers systeem heeft de natuur niet meer het adaptieve vermogen om met verandering om te gaan,' legt de biologe uit. 'Voor een rijk systeem is een veelheid aan soorten planten, dieren en micro-organismen, een grote genetische variatie binnen die soorten én de interacties daartussen van belang. Als het een periode droog is kan de ene soort het overnemen van de andere. De natuur doet aan risicospreiding! Insectenplagen in een gewas kun je voorkomen als er andere plantensoorten aanwezig zijn die insecten herbergen die de plaag op natuurlijke wijze kunnen bestrijden. Je ziet het misgaan in de landbouw waar boeren hectares van eenzelfde gewas aanplanten, -tafeltje dekje voor een plaaginsect -en kleinschalige landschappelijke elementen, zoals houtwallen, heggen, hagen, kruiden, ruige slootkanten of natuurvriendelijke oevers, ontbreken. Als binnen zo'n biodivers arm systeem dan een plaag uitbreekt, is chemische bestrijding de enige oplossing. Terwijl bijvoorbeeld sluipwespen die plaaginsecten, zoals de bladluis of de witte vlieg, aanvallen

dit hadden kunnen voorkomen. De natuur kent geen plagen, ze voorkomt ze gratis en voor niks.'

Van plan naar uitvoer

'Niemand wil dat de natuur zo wordt uitgekleeft als nu gebeurt,' vertelt Vet. 'En toch is het lastig om met elkaar stappen te maken. Steeds weer gaat economie boven ecologie. Ecologie heeft immers geen stem, geen advocaat. We stelden onze partners de vraag: Als we samen de stip op de horizon plaatsen om de biodiversiteit in Nederland te herstellen, hoe kom jij daar dan vanuit jouw positie? Om begrip te kweken voor elkaars belangen organiseerden we sessies met rollenspellen. Mensen kropen in de huid van een ander, waardoor meer begrip ontstond voor elkaars standpunt.'

'Wat de stap van plan naar uitvoer vooral in de weg zit is de verkokering van de overheid en van de financieringssystemen,' aldus de biologe. 'Terwijl een biodivers project wel vier uiteenlopende problemen kan oplossen. Een departement als

Financiën zou integraler moeten werken bij het financieren van zulke projecten.'

Slingerend maaien

Ondanks de enorme opgave waar we voor staan blijft Vet deze positief benaderen: 'Want we kunnen het wel, integraal werken. Kijk bijvoorbeeld naar een project als Ruimte voor de Rivier of de Boerderij van de Toekomst in Lelystad.' Leren van goede voorbeelden is belangrijk, want goede voorbeelden doen volgen. 'Neem de energienetwerkbeheerder TenneT. Zij zijn de gronden onder de hoogspanningsmasten met inheemse mengsels gaan bezaaien en gefaseerd, slingerend gaan bemaaien. Dat leverde al heel snel een verbetering op van de biodiversiteit. Moet je nagaan hoeveel kilometers aan winst dat kan opleveren, al die groenstroken onder de masten! Je wilt natuurlijk dat een partij als Liander dan denkt: wij kunnen niet achterblijven. Ik hoop dan ook dat we tijdens de wandeling en in onze zoektocht elkaar gaan inspireren en vanuit alle disciplines gaan vinden.'



Louise Vet is voormalig directeur (1999-2019) van het Nederlands Instituut voor Ecologie (NIOO) van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) en emeritus-hoogleraar evolutionaire ecologie aan Wageningen University. Naast uiteenlopende bestuurlijke nevenfunctie is ze onafhankelijke voorzitter van het brede maatschappelijke consortium Deltaplan Biodiversiteitsherstel.

Pallas Agterberg schetst duidelijk en direct de uitdagingen waarin de energietransitie zich momenteel bevindt. Waar de discussie in politiek en media vaak nog door de technische aspecten van de energietransitie worden beheerst, liggen de echte ingrijpende keuzes over hoe energie geregeld wordt bij woningbouw, bedrijventerreinen en industrieclusters. Op sommige locaties is op de korte en middellange termijn geen extra energie beschikbaar. Afhankelijk van de keuzes voor energieconcepten kan een nieuwbouwwijk of bedrijfsvestiging wel of geen doorgang vinden. Energie wordt dus medebepalend voor de ruimtelijke en planologische inrichting.

Te onzichtbare opgave

Agterberg: 'We zitten middenin een omschakeling naar duurzame energieopwekking en een ander type gebruik van energie, zoals warmtepompen in plaats van CV of elektrisch rijden. Een nog te onzichtbare opgave ligt voorbij die technische aspecten.' Industrie en tuinders hebben een flinke groei doorgemaakt vanwege de beschikbaarheid van goedkope fossiele energie. De hele kostenstructuur voor energie verandert en dat gaat consequenties hebben voor het soort bedrijven dat Nederland heeft. Het is nieuw om op deze manier naar vestigingsbeleid te kijken. 'Als we deze keuzes niet maken, leggen we eerst dure infrastructuur aan, om vervolgens te merken dat de bedrijven vertrekken. Hetzelfde geldt voor zonnevelden. De infrastructuur wordt voor 60 jaar aangelegd, maar het kan zomaar zijn dat over 15 jaar het veld weer wordt gebruikt voor landbouw.' Dit soort kosten telt op en komt voor rekening

van de Nederlanders. Energie-armoede wordt dan een probleem.

Anders ontwerpen

Daarbij raakt de lang beproefde aanpak van het 'cascaderen' van een netwerk - dus groot naar klein, van centrale naar de voordeur - langzaam achterhaald. Agterberg: 'Naast de centrale oplossingen, ontstaan er nu decentrale mogelijkheden. We kunnen het plannen en aanleggen nu gaan omkeren. Dit door te beginnen met het ontwerp van het lokale energiesysteem voor opwekken, laden en warmte in de wijk en op het bedrijventerrein. Daaruit ontstaat een heel ander, maar zeker niet minder omvangrijk en deels vernieuwd energienetwerk.' De eerste voorbeelden zien we in *smart energy hubs* en lokale warmtenetten.

Beperkingen wegnemen

Het is voor Agterberg duidelijk dat de sleutel van het energetische ruimtevraagstuk op lokaal-integraal vlak ligt. 'Het gebeurt echt op lokaal niveau. Maar de regelgeving zit vooral nog op nationale schaal'. Voor lokale oplossingen zijn nog veel barrières te slechten. 'Voeg daarbij de vaststelling dat energie tot op heden geen onderdeel was van de ruimtelijke ordening en je beseft voor welke opgave we staan.' Niet alleen water en bodem is sturend voor ruimte, ook energie. Agterberg stelt nuchter vast dat we ons in de verkennende beginfase bevinden én dat het ontbreekt aan structurerende instrumenten, zoals energie-bestemmingsplannen. 'Het ruimtelijk denken en handelen zit nog

te veel in de groef van dat alles overal kan.' Agterberg vervolgt: 'De druk gaat ook toenemen, want garanties op beschikbaarheid van energie zijn niet meer zeker. Er is een groei van het elektriciteitsnet voorzien van 300 tot 600 procent. Het gaat zeker 20 jaar duren voordat deze piek voorbij is. Steeds meer bedrijven en bewonersgroepen willen hun lokale energievraagstuk zelf oplossen. Veel slimme (technische) oplossingen zijn er al, maar werden eerder beperkt door regelgeving uit het 'oude' systeemdenken en de politiek.

Lokale maakindustrie

Maar Agterberg neemt nadrukkelijk ook lichtpunten waar: 'Nederland is een open economie, we zijn een compact land en lopen bij veel innovaties Europees voorop.' Ook liggen er kansen om een potentiële, volgende milieuramp door in de toekomst afgedankte zonnepanelen af te wenden door sterk in te zetten op een nieuwe, Europese maakindustrie voor circulaire panelen. Het verbinden met lokale condities en grondstoffen, zoals de nog prille techniek om warmte uit water te halen, is daarbij leidend. De noodzakelijke energietransitie biedt op ruimtelijk niveau kansen tot

aanscherping of actualisatie van visies. Agterberg: 'Het is de wal die het schip gaat keren. De onvermijdelijkheid kan ervoor zorgen dat nu sluimerende ecologische condities hernieuwd onderzocht en meer sturend gemaakt worden. De automatische piloot gaat echt uit.'

Blinde vlek

Voor Agterberg is ook zeker dat de energietransitie een maatschappelijke transitie gaat zijn. Agterberg: 'Op dit moment vindt er nog te weinig processturing door provinciale en lokale overheden plaats. Zij zullen echter, samen met innoverende bedrijven, een leidende rol moeten pakken. Die procesregie is nog een blinde vlek.' Maar dat biedt ook kansen voor het betrekken van inventieve bewoners, zo ziet Agterberg. 'Kanaliseer en organiseer de energietransitie in het licht van de huidige woningbouw-opgave op wijkniveau met een collectieve intentie. Denk daar niet aan 1 miljoen woningen die stuk voor stuk energieneutraal zijn, maar aan 1000 duurzame wijken.' Het handelen op een hoger schaalniveau biedt namelijk organisatorisch, ruimtelijk en financieel heel veel voordelen, zo concludeert Agterberg.



Pallas Agterberg is Challenge Officer (strategie en innovatie) bij Alliander, het bedrijf dat de distributie van energie verzorgt in delen van Nederland. Agterberg is sinds 2020 ook lid van de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli). Zij vervult verder bezoldigde nevenfuncties als voorzitter bij Stichting OnePlanet Research (WUR, Radboud Universiteit en Imec) en is lid van de Raad van Toezicht MVO Nederland.

'Een van de grootste opgaves bij het bewerkstelligen van goede en gezonde leefcondities voor iedereen in Nederland is dat we stoppen met polariseren en goede, bestaande initiatieven verbinden', stelt Marian Stuiver. Het erkennen van het bestaande en daarop voortbouwen: dit klinkt ook door in haar visie op de symbiotische stad, het samenwerken met boeren en het onderkennen van nieuwe afslagen in het ruimtelijk beleid.

Radicaal

Stuiver spant zich voortdurend in om met wetenschappelijke kennis een positieve impact te hebben op ontwikkeling van de samenleving. Dit door in steeds wisselende verbanden samen te werken met pioniers in stad en land. In die lijn past ook de recente publicatie over de noodzaak en kansen van de symbiotische stad. Het boek draagt wetenschappelijke onderbouwing én waardevolle initiatieven en voorbeelden uit binnen- en buitenland aan. Het geboden perspectief is aantrekkelijk en problematisch tegelijk. Over de symbiose van stad en natuur is veel te doen. Daarbij blijven goed bedoelde, groene ambities in steden te vaak steken in 'groen voor de Bühne' of lokale oplossingen. Niet voor niets benadrukt Stuiver voortdurend het radicaal vergroenen. 'Als je geen kracht bijzet slaagt de hoognodige inhaalslag nimmer nooit. Je moet echt alle actoren - van burgers, boeren tot politici en bedrijven - in beweging krijgen.' Daar heeft de overheid een centrale rol om het werk van pioniers te ondersteunen. Verder moet groen

breed gedefinieerd worden, dus inclusief de bodem en oude bomen. 'En we moeten versnellen in de opgave, want bouwen gaat namelijk veel sneller dan vergroenen. Plant nu dus in elke stad en dorp klimaatbestendige bomen en bescherm die voor toekomstige generaties.'

Geen jargon

Stuiver vervolgt: 'En of versnellen nog niet lastig genoeg is, moeten we bovendien zorgen dat armere wijken en bewonersgroepen ook profiteren van de klimaattransitie. Juist die wijken zijn doorgaans bijzonder versteend of hebben kwalitatief veel 'schaamgroen'. Alle mensen in de stad verdienen een gezonde, groene leefomgeving'. Stuiver waakt ervoor om de urgentie van de boodschap te politiek te maken of met jargon te verwoorden. 'Je moet voortdurend nadenken over je doelen en hoe die te bereiken. Door te drammen dat mensen geen tegels of kunstgras in hun tuin mogen leggen kom je er niet. Laat ze, en verleg de ecologische verandering naar de openbare groenzone achter die tuintjes!'

Verbindingen

Volgens Stuiver moeten we ons te midden van alle transitie ervaar bewust zijn dat er zowel op individueel als op gebiedsniveau grote verschillen ervaren worden en ook daadwerkelijk zijn. Denk aan inkomensverschillen tussen mensen, maar ook aan de toegang tot kunst en cultuur. Het geldt tevens voor het landelijk gebied dat

ecosysteemdiensten - zoals waterregulering of toerisme - levert aan steden, maar er niet voor betaald of gewaardeerd wordt. Het praten over een kloof tussen stad en platteland, tussen burgers en boeren of boeren en overheid, vergt tact, respect en lef. Stuiver: 'Het helpt enorm als je open staat voor en echt luistert naar bezwaren en alternatieven. Zo krijgt omdenken daadwerkelijk vorm. Neem geen verdedigende houding aan door op onmogelijkheden te wijzen, maar geloof en handel in verbindingen'. Stuiver is overtuigd dat die er zijn en dat cohesie tussen mensen, groepen en standpunten binnen handbereik ligt. 'We moeten weerstand bieden aan het gemak van polariseren. Het is onmiskenbaar populair, maar representeert zelden verbindingen en begrip onder veel betrokkenen.' Dat taal en dialoog daarin belangrijke elementen zijn, beaamt Stuiver. Direct gevolgd door: 'Een ferme, heldere uitspraak kan echter wel degelijk helpen. Met fluwelen handschoenen en eindeloos doorpolderen gaan we het niet redden. Laten we elkaars taal begrijpen, ook als we even boos zijn'.

Actieve modus

Het overbruggen van kloven tussen stad en land, tussen Randstad en periferie, tussen arm en rijk is voor Stuiver een actieve daad: 'Iedereen kan een stap naar voren zetten, tijd nemen én empathie opbrengen.' Diezelfde ondertoon klinkt ook door in het pleidooi om bestaande kennis optimaler te gebruiken. Stuiver: 'Er is in binnen- en buitenland al heel veel kennis van hoe we beter in verbinding met elkaar en de natuur kunnen leven. Kijk daarnaar, leer en neem over. Laten we collectief, in plaats van nog meer informatie te vergaren, juist directer gaan kiezen en selecteren op weg naar de toekomst. Erken en bundel bijvoorbeeld de bestaande innovatiekracht in landelijke regio's, neem verantwoordelijkheid omdat veel boeren en burgers de dupe zijn van een collectief (economisch) systeem dat vooralsnog ongemoeid wordt gelaten'. Tenslotte over de reis: 'Analyses zijn er al voldoende. Laten we gaan vaststellen wat al die burgers en ondernemers met hun mooie initiatieven nodig hebben om te floreren. Hoe we de mensen kunnen faciliteren en leren van hun kennis en kunde voor het nieuwe Nederland'.



*Marian Stuiver is hoofd van het programma Groene Steden (www.wur.eu/greencities) van Wageningen University and Research (WUR). Stuiver was editor en auteur van de publicatie *The Symbiotic City, voices of nature in urban transformations* (2022) die gaat over de noodzaak van steden waarin natuurwaarden weer centraal staan. In de publicatie worden waardevolle initiatieven en voorbeelden uit binnen- en buitenland nader belicht. Stuiver heeft een trackrecord in sociale wetenschappen, duurzame verstedelijking en groene groei en inclusiviteit.*

“Water en bodem worden sturend in de ruimtelijke ordening”, zo informeerden eind 2022 Minister Harbers (IenW) en staatssecretaris Heijnen (IenW) de Tweede Kamer. Henk Ovink, sinds 2015 de Nederlandse Watergezant, de speciale vertegenwoordiger bij de Verenigde Naties, is blij dat water op de politieke en maatschappelijke agenda staat. Maar struikelt wel, en nogal flink, over het woordje “sturend”. Ovink: ‘Je kunt water en bodem namelijk helemaal niet vooropzetten in de ruimtelijke ordening, geïsoleerd van andere kwesties. Zo werken systemen niet. Ruimtelijke ordening gaat over alles, niet alleen over water en bodem.’

Kapotte watercyclus

Het gemak waarmee water een rol toebedeeld krijgt in ruimtelijke planning geeft wel aan dat beleidsmakers, ontwerpers en planners nog niet goed begrijpen hoe nijpend de waterkwestie is. Ovink: ‘Ten aanzien van klimaatverandering is er een breed besef over het belang daarmee aan de slag te gaan – hoewel het wereldwijd ontbreekt aan de echte moed daar ook stevig op door te pakken. Maar water heeft nog een hele inhaalslag te maken. Dat is ook niet zo gek, want de balans in de watercyclus is nog niet zolang kapot. Wel is er sprake van een enorme crisis op globaal niveau. Elke dag is er minder zoet water beschikbaar, voor ons en voor onze voedselproductie. We vervuilen ons water, het wordt zouter, gletsjers verdwijnen, we putten het grondwater

uit en er is sprake van ontbossing en landdegradatie. Zo ontstaan er gaten in onze watervoorraad, en op andere plekken, waar we water beter kunnen missen, wateroverschot. Denk aan het groeiende aantal grote atmosferische rivieren, met hevige regenval als gevolg.’

Lagenbenadering

Ovink: ‘De wateropgave raakt ons in onze samenlevingsstabiliteit. Water heeft grote invloed op allerhande andere zaken, denk aan gezondheid, biodiversiteit of inclusiviteit. Die interacties mis je door water en bodem voorop te zetten. Je kunt pas stappen maken als je integraal te werk gaat. Doe je dat niet, dan ben je bezig met een sectorale reddingsactie.’
‘Al in de Nota ruimte van 2004 werd de “lagenbenadering” geïntroduceerd, een concept waarbij planning sturing kreeg vanuit het idee van de relatie tussen ondergrond, netwerken en occupatie. Zo beschouwd is het idee om water en bodem leidend te laten zijn dus een stap terug in de tijd. Maar tegelijk is het gelukkig ook een sprong vooruit, te lang hebben we water en bodem veronachtzaamd. Water en bodem zijn wel degelijk onderdeel van de basis van ons natuurlijk systeem. En die basis staat er slecht voor, en is dus ondermijnend voor alles wat we willen bereiken. Het omarmen van de complexiteit van dit systeem, een waardenbenadering die alle facetten – sociaal, cultureel, economisch, ecologisch, politiek, grensoverschrijdend, klein en

groot – in hun afhankelijkheden en integraliteit meepakt, is cruciaal.’

Bereidheid tot actie

Vanuit het idee om integraal te werk te gaan kun je je vervolgens afvragen of ruimtelijke ordening wel op zijn plek is bij een ministerie dat zorg moet dragen voor volkshuisvesting. Ovink: ‘De woningbouw is een keurslijf dat kan gaan wringen.’ Ook de omgevingswet is te veel gericht op proces en te weinig inhoudelijk. ‘Dan staan we straks wetgevend met lege handen als we integraal willen werken.’ Kan water wellicht als sturende kracht een katalysator zijn voor verandering? Ovink: ‘Water kan zeker helpen om de stap van het modernistische denken van het enkelvoudig aanvliegen van opgaven te veranderen. En het momentum om anders te denken is daar. ‘Politiek en maatschappelijk is er een enorme wil om te gaan veranderen; er zijn middelen en er is bereidheid tot actie. Kijk maar naar het onlangs gepresenteerde klimaatpakket of de reactie op de problemen als gevolg van de gaswinning in

Groningen. De bereidheid tot actie kan het ticket zijn om weer aan ruimtelijke ordening te gaan doen.’

Waarnaartoe?

Dat klinkt positief, maar Ovink geeft wel een winstwaarschuwing: ‘Er ligt een kans, maar als je middelen inzet en actie neemt moet je wel goed weten waar je naartoe wilt. Anders ga je rondjes draaiend heel veel doen, maar kom je geen stap verder. We gaan op pad, maar waar naartoe? Tegelijkertijd kan het soms ook snel gaan met transities. ‘Dat hebben we gezien met de energiecrisis. Nu nog die radicale omslag naar duurzame energie, onze *footprints* omlaag en de 1.5 graden sturend op de agenda, samen met alle SDG’s (17 duurzaamheidsdoelen). Daar kunnen we water en bodem heel goed voor inzetten, samen met al die andere kansen en noden. Het moet en het kan.’



Henk Ovink werd in 2015 benoemd tot Nederlands eerste Watergezant. Hij nam in april 2023 afscheid. Van 2013 tot 2015 was hij speciaal adviseur van de Amerikaanse taskforce die de schade na orkaan Sandy in New York moest herstellen. Ook is Ovink Lecturer bij de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Gesprekken zijn een cruciale factor

Interview met Joost Tennekes, expert samenhang perspectieven

Met de terugkeer van Ruimtelijke Kwaliteit op de nationale agenda is op zijn minst een tweeledig verwachtingspatroon ontstaan. Enerzijds appelleert het aan wensen tot een reconstructie van beleid en doelstellingen van ruimtelijk ordening, zoals we die tot 2010 kenden. Anderzijds biedt de hernieuwde aandacht veel kansen voor een herijking van visie, doelstellingen en procesaanpak. Joost Tennekes verhoudt zich vooral tot het laatste.

Invalshoeken

Tennekes: 'Vooropgesteld, de doelstelling is onverminderd om tot een goede inpassing van urgente opgaven in de ruimte te komen. Daartoe zijn kaders en procesontwikkelingen noodzakelijk.' Dat is weer nodig om beleidsmakers een zeker gevoel van grip op de materie te geven. Maar ook omdat Ruimtelijke Kwaliteit vaak onderaan allerlei specifieke prioriteitenlijstjes bungelt. Tennekes: 'Het gaat niet zozeer om het herschikken van de hiërarchie van die lijstjes als wel om het helder maken dat meer invalshoeken bij het te vormen beleid waardevol kunnen zijn.' Beleid maken betekent dan feitelijk het kiezen van een bepaalde invalshoek. Dat kan 'water en bodem sturend' zijn, maar ook een ander thema.

Kwestie van bewegen

Tennekes benadrukt zo vooral het dynamisch begrip van

Ruimtelijke Kwaliteit. 'Hoewel die prioriteitenlijstjes en bijbehorende vinkjes hardnekkig zijn, wil je weg van een fixatie op het behalen van einddoelen. Ruimtelijke Kwaliteit is juist veel meer een kwestie van beweging, een variabele uitkomst van een werkwijze in een veranderlijke context'. Dat lijkt een erg 'zachte' formulering, maar Tennekes is overtuigd van de meerwaarde van het uitwisseling van principes onder betrokkenen. Tennekes: 'De realiteit is immer ook nooit rechtlijnig of perfect, dus waarom daarnaar streven? Het is veel vaker een kwestie van kiezen of prioriteren, van het bereiken van het best mogelijke compromis tijdens het proces, in een veranderlijke context.'

Drie ruimtes

Tennekes haalt ter verduidelijking Henri Lefebvre's *La production de l'espace* uit 1974 aan waarin staat dat één ruimte verschillende ruimtes is. Er is een formele (beleid), geleefde en fysieke ruimte. Tennekes: 'Tussen die ruimtes zit altijd spanning, al is het alleen maar omdat mensen nooit tevreden zijn.' De vragen die je bij Ruimtelijke Kwaliteit, volgens Tennekes, moet stellen zijn: 'Waar begin je en hoe los je die spanningen zo goed mogelijk op'. Vervolgend: 'Er dient iets gerealiseerd te worden en dat doe je door gesprekken te voeren en draagvlak te creëren. Daarbij is de

fysieke ruimte, met zijn vaak unieke kenmerken, wel een belangrijke basis. Generiek en te grootschalig beleid walst daar vaak overheen, dat zorgt toch vaak voor wrevel. Neem dus liever de mensen en de geleefde ruimte als invalshoek.' Tennekes ziet juist die verschuiving tussen ruimtes als een teken van de tijd.

Open gesprek

Los van zijn eigen voorkeur bevestigt Tennekes dat bij ruimtelijk beleid, ongeacht het schaalniveau, altijd één ruimte prioriteit moet krijgen. Prioriteit in de zin van uitgangspunt. 'Je moet kiezen en daaruit volgen consequenties. Die raken ook de

andere ruimtes, vergelijkbaar met communicerende vaten', aldus Tennekes. Het kiezen impliceert nadrukkelijk ook het bespreken en overdenken van die keuze. 'We moeten het over de keuzes hebben die je maakt vanuit een bepaald idee van ruimtelijke logica. En je daarbij bewust zijn dat anderen een verschillende invalshoek daarop hanteren. Anders kom je niet tot een gedragen kwaliteit. Die transparantie en eerlijkheid zijn niet altijd makkelijk, maar het open gesprek is een fundament van de democratie. Daar valt, ook al ben je geen voorstander van participatieprocessen, niet aan te tornen.'



Joost Tennekes is wetenschappelijk onderzoeker bij het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL). Hij werkt momenteel aan de publicatie 'Naar een dynamische opvatting van Ruimtelijke Kwaliteit'.

Werken aan governance op het gebied van kwaliteit

Interview met Sandra van Assen, expert omgevingskwaliteit

Eenzijds is er momenteel sprake van een enorme verbreding van de scope als het gaat over kwaliteit. Ook wordt er gewerkt met een breed spectrum aan instrumenten. Anderzijds ontbreekt vaak de kennis om de kwaliteitsinstrumenten in te zetten op het juiste moment, passend in de context en de beleidscyclus. Stedenbouwkundige en architect Sandra van Assen ontwikkelde daarom samen met collega-onderzoeker planoloog José van Campen een model voor de ordening van kwaliteitsinstrumenten: het Kwaliteitskwadrant. Het helpt het gesprek over de inzet van kwaliteitsinstrumenten in beleid en processen op gang te brengen zodat bewuster keuzes gemaakt kunnen worden gemaakt. Van Assen: 'Dat soort gesprekken zijn belangrijk om te zorgen dat er weer governance komt op het gebied van kwaliteit; dat het onderdeel wordt van onze bestuurscultuur.'

Van Ruimtelijke Kwaliteit naar omgevingskwaliteit

De scope van denken over kwaliteit is de afgelopen decennia in Nederland sterk veranderd. Van Assen: 'Na kwaliteitstoetsing op gebouwniveau volgde in de jaren tachtig een verbreding naar Ruimtelijke Kwaliteit. Nu verschuift de scope naar omgevingskwaliteit. Onder de Omgevingswet maken bodem en lucht, cultuur en natuur ook deel uit van de afwegingen over omgevingskwaliteit. Opgaven waar we aan werken zijn complexer, want gelaagder geworden. Waarden vanuit gezondheid, inclusiviteit, klimaat en duurzaamheid worden in de ruimtelijke ordening en

kwaliteitsafwegingen meegenomen.'

Verschraling

Politiek zit het tij mee: met Mooi Nederland ligt er op nationaal niveau een programma om kwaliteit mee te nemen bij ontwikkelingen. Van Assen: 'Ik kreeg echt kippenvel toen minister Hugo de Jonge aankondigde op nationaal niveau de regie te willen pakken in de ruimtelijke ordening. Een historisch moment; dat hadden we een minister lang niet horen zeggen'. Maar, waarschuwt ze, er is ook sprake van verschraling. 'Ik werk vooral in de plattelandsgebieden en daar zie je dat er bij de overheden amper nog planologen of ontwerpers werkzaam zijn. En daar waar geen kwaliteitsexperts zijn, zien we een smaller instrumentarium voor kwaliteit. Ook zien we verwarring ontstaan. Zo blijkt dat ruimtelijke ordeningsinstrumenten soms worden aangezien voor kwaliteitsinstrumenten.'

Bewust kiezen

Van Assen: 'Het Kwaliteitskwadrant kan mensen helpen om een gesprek over kwaliteit op gang te brengen. Niet alleen experts overigens. Niets is goed of fout, het gaat er vooral om dat mensen zich bewust worden van hun keuzes en dat ze weten wat er zoal te kiezen valt. Zo leer je bijvoorbeeld dat je misschien wel veel instrumenten hebt om fysieke kwaliteitsresultaten te beoordelen, maar wellicht minder stuurt vanuit de kwaliteitscultuur, de besluitvorming en het brede

maatschappelijke commitment. Dit kan bijvoorbeeld door kennis en informatie uit te wisselen, of door campagnes of culturele activiteiten, denk aan de guerrillastrategie van project Bosk in Leeuwarden. Of hoe zit het met de inzet van regelende en financiële instrumenten? Een gemeente kan zeggen kwaliteit belangrijk te vinden, maar zet ze hiervoor informele instrumenten in, of ook formele? En is de kwaliteitsambitie terug te zien in het omgevingsplan en de begroting?'

Meetbaarheid

Eén set aan instrumenten ontwikkelen die voor alle cases werkt is niet mogelijk en ook niet nodig. Van Assen: 'Omgevingskwaliteit is situationeel. Er moet altijd over gepraat worden. Kwaliteitsinstrumenten

hebben een relatie met de tijd, de mensen, het gebied en bijvoorbeeld het schaalniveau waarop je werkt. Op nationaal niveau maak je andere keuzes dan op provinciaal of stedelijk niveau. Ook is het belangrijk te kijken naar de beleidscyclus van visie naar programma, naar plan, naar vergunning. Welke kwaliteitskeuze maak je op welk moment?'. Dat wil niet zeggen dat het niet nuttig is om te werken met meetbare doelen. Van Assen: 'Er is enorme haast in de planningsprocessen, bijvoorbeeld rondom de woningbouw. Met heldere afspraken over quota, zoals percentages groen en blauw, voorkom je maandenlange gesprekken. Je kunt sneller met partijen bespreken wat de kwaliteit en betekenis moet zijn van het groen en blauw'.



Sandra van Assen is stedenbouwkundige en architect. Van Assen werkte acht jaar in Rotterdam bij bureaus en aan de TU Delft. Ze startte in 2007 Sandra van Assen Stedenbouw, bureau voor stedenbouwkundig advies, onderzoek en ontwerp. In 2017 startte ze met haar promotieonderzoek naar adviespraktijken omgevingskwaliteit. Ze is co-auteur van verschillende publicaties over Ruimtelijke Kwaliteit, waaronder 'De Q-factor, Ruimtelijke Kwaliteitsteams in Nederland'.

'Ik zie heel duidelijk beweging en erkenning van urgentie, maar het puzzelen is nog volop bezig.' Jutta Hinterleitner schets in het kort de fase waarin het denken over en werken aan beleidstransitie op ruimtelijke ordening én de rol van ontwerpend onderzoek daarbij zich, volgens haar, bevindt. Het is een transitiefase, maar wel een waar de druk vol op staat.

Publicatie

Hinterleitner weet waar ze over praat. Ze legde, samen met haar collega's Hedwig van der Linden en Tom Daamen, net de laatste hand aan de publicatie *Ontwerpen in gebiedsontwikkeling. Ontwerpend onderzoek als strategisch instrument* (Leerstoel Gebiedsontwikkeling, TU Delft). De publicatie geeft een goed inzicht in de noodzakelijkheid van (weer) meer sturing en steun van het Rijk bij omvangrijke opgaven in de woningbouw, klimaat, energie en landbouw; maar ook in de sociale verbondenheid tussen stad en platteland. Ontwerpen en ontwerpend onderzoek zijn daarbij inmiddels erkende instrumenten om oplossingsrichtingen voor deze opgaven te vinden.

Complexiteit is gegeven

Hinterleitner: 'De Nederlandse traditie en de erfenis van dit ontworpen land is heel rijk en zit heel diep. Dat is zeker niet in alle landen zo.' Desondanks ziet ze dat de helderheid en inzichten die voortkomen uit ontwerpend onderzoek soms nog tot wat aarzeling leiden. 'Men heeft dan de neiging te willen afremmen zodra alle consequenties of de som der delen op een kaart worden gezet.' Hinterleitner begrijpt dat, maar stelt direct dat de complexiteit een gegeven is vanwege de gelijktijdige stapeling van veel opgaven, en dat de urgentie om het land te verduurzamen niet af- maar alleen nog maar toeneemt. 'Die complexiteit wordt echt niet minder en we hebben simpelweg de tijd niet om er te lang op te broeden.' Dat ze vaak ook nog bepaalde kennisachterstanden of leemtes in beschikbare informatie waarneemt, stemt haar niet gerust. Dat speelt, interessant genoeg, niet alleen in de kleine gemeenten, maar in alle lagen van de ruimtelijke ordening. Hinterleitner oppert daarom ook meer aandacht voor het beter en laagdrempelig beschikbaar stellen van al die beschikbare, maar voor velen onvindbare, informatie en kennis. 'Denk aan een 0800-nummer', aldus de onderzoeker.

Tactvol proces

Voor Hinterleitner is het bovenal duidelijk dat het herstellen van samenhang en connectiviteit tussen opgaven, partijen en beleid op verschillende schaalniveaus steeds centraal moet staan. 'Alleen door elkaar op te zoeken en vast te houden kunnen ruimtelijke arrangementen met verschillende stakeholders en gebiedsontwikkelingen over een lange termijn concreet en solide worden én blijven.' Het is een continu en tactvol proces van naar elkaar luisteren, inzichtelijk gemaakt door ontwerpend onderzoek. Maar ook een proces dat gecontinueerd moet worden over een langere periode. Condities en inzichten veranderen immers binnen een transitietraject. Een voortdurende update door dialoog is dus essentieel.

Denkruimte

Ontwerp en onderzoek hebben daarbij, volgens Hinterleitner, vaak veel impact en toegevoegde waarde in het begin van zo'n proces. 'Je verkent de grenzen, creëert denk- en handelingsruimte, staat zelfs foutmarges toe én maakt verschillende opties goed zichtbaar. Het is ruimte die echt nodig is voordat je gaat consolideren in beleid en ontwikkelplannen.' Kortom, een verkenning in een fase die nog even gevrijwaard is van de last van conclusies en beleid. 'Maar interpreteer dit vooral niet als een pleidooi voor ontwerpen tot sint-juttemis', benadrukt Hinterleitner. Ontwerpend onderzoek is een waardevol element in een chain of events. Het wordt onverbiddelek én noodzakelijkerwijs gevolgd door uitvoering en implementatie.



Jutta Hinterleitner is in Wenen opgeleid als architect en heeft de Master City Developer (MCD) doorlopen. Ze heeft veel ervaring als begeleider en ateliërmeester in de praktijk van ontwerpend onderzoek voor verschillende instellingen en opdrachtgevers. In haar rol als onderzoeker bij de Leerstoel Gebiedsontwikkeling aan de TU Delft kijkt ze vanuit de academische kant naar de inzet van de ontwerpende discipline in gebiedsontwikkeling.

Gido ten Dolle, Manager MooiNL en MT-lid Directie Ruimtelijke Ontwikkeling & gastheer Op pad met Vitruvius

Hanna Lára Pálsdóttir, Programmaleider Ministerie van BZK & coördinator Op pad met Vitruvius

Ideeën over een duurzame leidende coalitie?
HannaLara.Palsdottir@minbzk.nl

Renson van Tilborg, Communicatie & activatie Programma Mooi Nederland & Op pad met Vitruvius

Delen van inzichten? Renson.Tilborg@minbzk.nl

Malu Hilverink, Kwartiermaker circulariteit Over Morgen | Arcadis & mede-initiatiefnemer.

Gids tijdens Op pad met Vitruvius

Leervragen of ideeën meegeven? malu.hilverink@overmorgen.nl

Imke Verburg, oprichter en directeur Fris Publiek | Frisse Blikken
Gids tijdens Op pad met Vitruvius

Leervragen of ideeën meegeven? imkev@frisseblikken.com

Stuurgroep Op pad met Vitruvius:
Gido ten Dolle, Hanna Lára Pálsdóttir, Renson van Tilborg, David van Zelm van Eldik, Jasper Groos, Marleen de Ruiter, Timothy Stacey

Rob van den Enk, adviseur (RO) Fris Publiek | Frisse Blikken
Tourleider tijdens Op pad met Vitruvius

Praktische vragen in aanloop, tijdens of na de reis?
robe@frisseblikken.com | 06 43 55 13 84

Lou Brandjes, Adviseur energietransitie bij Over Morgen
Tourleider tijdens Op pad met Vitruvius

Praktische vragen in aanloop, tijdens of na de reis?
lou.brandjes@overmorgen.nl | 06 54 99 11 33

Marieke Berkers, architectuurhistoricus en schrijver & verslaglegging
Op pad met Vitruvius

JaapJan Berg, architectuurhistoricus en schrijver & verslaglegging
Op pad met Vitruvius

Input voor het reisverslag? info@mariekeberkers.nl

Vrije denkers en verbeelders Op pad met Vitruvius:
Marlies Vermeulen, Cartopoloog bij Dear Hunter
Nadia Pepels, Young Innovator CRa, oprichter-eigenaar Studio Nadia Nena
Lucas de Man, Presentator en kunstenaar bij Company New Heroes

Mattmo Creative, design & realisatie
www.mattmo.nl





“Werken aan Ruimtelijke kwaliteit is bezig zijn met de vraag hoe we plekken maken in ons land waar we verliefd op kunnen worden: plekken die er goed uitzien, die kloppen en die ook nog duurzaam zijn.”